

Türkiye’de Vatandaşlık Eğitiminin Yönü (II. Meşrutiyet Döneminden Günümüze 2022)

The Direction of Citizenship Education in Turkey (From The Period of II. Constitutionalism to the Present 2022)

Ahmet ŞİMŞEK *

Esra KARADUMAN **

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim
Fakültesi Temel Eğitim Bölümü
ahmetsimsek@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3591-8180

İstanbul / TÜRKİYE

** Doktora Öğrencisi., İstanbul
Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü Sınıf Öğretmenliği
esrakaraduman.87@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0019-002X

İstanbul / TÜRKİYE

* Prof. Dr., İstanbul University
Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel
Faculty of Education
Department of Basic Education
ahmetsimsek@istanbul.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3591-8180

İstanbul / TÜRKİYE

** Ph. Student., İstanbul University-
Cerrahpaşa Institute of Graduate
Education Classroom Teaching
esrakaraduman.87@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3591-8180

İstanbul / TÜRKİYE

Başvuru/Submitted: 13/01/2023

Kabul/Accepted: 27/04/2023

Öz

Bu çalışmanın amacı Türk modernleşmesi bağlamında II. Meşrutiyet’ten günümüze Türkiye’de eğitimin siyasal iktidarla ilişkisinin incelenerek vatandaşlık eğitiminin yönünü belirlemektir. Bu amaca uygun olarak çalışmada nitel yöntemlerden ilişkisel içerik analizi deseni kullanılmıştır. Çalışmanın dokümanlarını ders kitapları ile öğretim programları oluşturmaktadır. Veriler bunlardan toplanmış ve betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre II. Meşrutiyet döneminde verilen vatandaşlık eğitimiyle öğrencilerin meşruti yönetimin özelliklerini öğrenmeleri amaçlanmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra tek parti dönemi boyunca (1923-1945) rejimin korunması için bireylerde toplumsal bilincin geliştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Çok partili siyasal hayata geçişle (1945-1960) birlikte millileşme hedefleri sürdürülürken ders kitaplarına demokrasi kavramı da girmeye başlamıştır. 1960 askeri darbesinden 1980 darbesine kadar olan dönemde ise demokratik yaşamın yüceltilmesinin yanı sıra askeri darbeyi olumlu karşılayan ifadeler de yer almıştır. 1982 Anayasasının ardından ders kitaplarında sunulan vatandaşlık kimliğine din olgusu eklenmiştir. 2000’lerden itibaren ise vatandaşlık eğitiminde güvenlik kaygıları ile birlikte aktif yurttaşlığı benimseyen bir anlayış hâkim görünmektedir. Sonuç olarak Türkiye’de yaşanan siyasi değişim ve dönüşümlerin vatandaşlık kavramını geleneksel veya modern karakterde şekillendirdiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler:

Vatandaşlık, Eğitimin Siyasal İşlevi, Vatandaşlık Eğitimi.

Abstract

The aim of this study, which is in the context of Turkish modernization, is to determine the direction of citizenship education by examining the relationship between education and political power in Turkey from the 2nd Constitutional Monarchy up to present. In accordance with this purpose, relational content analysis design, one of the qualitative methods, has been used in the study. The sample consists of textbooks and curricula. Data were collected through documents and analysed with descriptive analysis technique. According to the findings obtained in the study, with the citizenship education given in the Second Constitutional Era, it was aimed that the students know the

characteristics of the constitutional government. During the single-party period (1923-1945), the development of social consciousness in individuals was ensured in order to protect the republican regime. With the transition to multi-party political life (1945-1960), the concept of democracy began to enter the textbooks while the goals of nationalization were maintained. In the period from the 1960 military coup to the 1980 coup, there were expressions that welcomed the coup in addition to the glorification of democratic life. After the 1982 Constitution, the concept of religion was added to the citizenship identity in the textbooks. In 2000's years, an understanding that adopts active citizenship along with security concerns is dominant in citizenship education. Accordingly, it has been seen that citizenship education has been affected in a context in which the political changes and transformations in Turkey have shaped the concept of citizenship in a traditional or modern character.

Keywords:

Citizenship, Political Function of Education, Citizenship Education.

Makale Bilgileri

- Etik Kurul Kararı:** Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası: Katılımı yok.
Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.
Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

- Ethics Committee Approval:** It is exempt from the Ethics Committee Approval.
Informed Consent: No participants.
Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest: No conflict of interest.
Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Assessment: Two external referees / Double blind.
Similarity Screening: Checked – iThenticate.
Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Eğitimin siyasal işlevinin asıl hedefi “iyi vatandaş” yetiştirmektir. Bugünün dünyasında iyi bir vatandaş, anayasaya uygun biçimde, demokratik birey özelliklerini taşıyan, hak ve sorumluluklarının bilincinde olan ve bunları yerine getiren ayrıca ülke ve dünya gündemine duyarlı kişilerdir (Tanık, 2020, s. 7). Şüphesiz ki “iyi vatandaş” kavramının tanımı ve içeriği; zamana ve coğrafyaya göre değişmiştir. Bunu belirleyen etmenlerin başında ülkelerin siyasal sistemi gelir. Bunu toplumun kültürü, sosyo-ekonomik koşulları ve yaşanan zamanın ruhu takip eder. Her siyasal sistem, kendi meşruiyetini ve yönetsel devamlılığını sağlamaya odaklanır. Bunun için amaçlarına uygun belirlediği ulusal ve toplumsal kimliğini orta ve uzun vadede eğitim olgusu üzerinden inşa eder. Diğer bir deyişle siyasal sistemler, eğitim olgusu çerçevesinde, hem meşruiyetini oluşturur hem de kendi zihniyet ve düşüncesine göre toplumsal devamlılığın sürdürülmesini sağlar.

Günümüzde modern bir içeriğe sahip olan vatandaşlık kavramı Antik Yunan’da “dikkate alınan yönetilenler”i ifade etmekteydi. Şehir devletlerine aidiyeti belirten ve siyasi bir kavram olan vatandaşlık; yönetimde söz sahibi, sorumlu ve vatansever bireylerin ayrıcalığı üzerine kuruludur (Faulks, 2000). Roma’da ise bir gruba aitliğin sonucu olarak hukuki koruma anlamındaki civis ya da civitas, geniş bir yönetsel yapılanma ve devleti bir arada tutma stratejisine dayalı; etnik ve dini kimliğin üzerinde evrensel bir özellik göstermiştir (Reisenberg, 1992).

Vatandaşlık, Ortaçağ Avrupa’sında Hristiyanlık ve feodal yapıdan dolayı dini birliklilik ile gelenek hukukuna dayalı ekonomik gücün özgürlüğü anlamında kullanılmıştır (Held, 1993; Clarke, 1996). Bu dönemin sonuna doğru bireyin kent yaşamına olan aidiyet duygusu gelişmiş, cumhuriyet yönetim tarzı yaygınlaşmış ve modern vatandaşlığın temelleri atılmıştır (Ağaoğulları & Köker, 2020). 16. yüzyıl feodalitenin yıkılmasıyla kral devletlerin kurulduğu bir döneme de işaret etmektedir. Tebaa kavramının olduğu bu dönemde, vatandaşlık pasif hale gelmiş, katılım ve kamusal zayıflamıştır (Şenel, 2018).

18. yüzyıl Aydınlanma Avrupası’nda Fransız Devrimi’nin etkisiyle vatandaşlık “eşitlik” kavramına işaret etmektedir. (Boumeau, 1998). Halk egemenliği, demokratik ve siyasal toplum ile ulus-devlet düşüncesinin temeline yerleşmiştir. “Fransız İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi”ne (1789) göre birey; sivil, siyasi ve kamusal yaşamda modern vatandaş olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bireyin hakları ve sorumlulukları yasal zeminde sağlamlaşmıştır (İlgaz, 1996). 19. yüzyılda yaşanan devrimler ile birlikte yükselişe geçen vatandaşlık merkezi, modern ve milliyetçi bir nitelik kazanmıştır (Özkazanç, 2007).

Modern düşünceye göre insan, özne kimliğinde özgür bir birey aynı zamanda toplumsal zeminde ulusuna aittir. Bu bağlamda insan pratik ve somut bir vatandaş olarak değerlendirilmektedir (Ekinci, 1999). Eşitlik, egemenliğin geliştirilmesi ve egemenliğin de bireyleri vatandaş olarak tanımlamasına yönelik ilişkisel durumu yansıtmaktadır (Pierson, 2000). Ulus-devlet olma süreci ile birlikte bireyin özgürlüğü ve eşitliğini ön plana çıkaran vatandaşlık, modern devlet teorisinin ürünü olarak inşa

edilmiştir (Nuhoglu, 1994). Bu anlayış, devlet sınırları içinde ortak ülküyle yaşayanları aynı vatan(daş)a ait kabul etmektedir. Böylece halk ile milli olma arasında sıkı bir bağ kurulmuş bu durum vatandaşlığın ön koşulu kabul edilmiştir. Almanya örneğinde olduğu üzere dil birliği esas alınmakta ve Almanca konuşanlar tek yönetim altında birleşerek ulusal kimliklerini oluşturmuşlardır (Gellner, 1992). 20. yüzyıl ortalarına kadar modern vatandaşlık hakları toplumun çok azı için geçerli olmuştur. Nitekim İspanya ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde azınlık hakları askıya alınmıştır (Güzel-Polat, 2010, s. 141-152).

İkinci Dünya Savaşına doğru sosyal, siyasi ve ekonomik ayaklanmaların etkisiyle ortak bir özne yaratma sürecine gidilmiştir (Habermas, 2002). Bu süreç toplumsal sınıfların eritilerek tek tipleşmenin olduğu bir ulus yaratımı ve buna uygun vatandaşlık anlayışının vurgulandığı hassas bir dönemdir (Wagner, 1996). Savaş sonunda ise “refah devleti” sistemi Avrupa’da tam olarak yerleşmeye başlamış ve vatandaşlık anlayışı zirveye ulaşmıştır (Harvey, 1997). 1980’lerin sonuna kadar kimliklere dayalı farklılık siyaseti gelişmeye ve homojen kültür yapısı dağılmaya başlamıştır. Ulus vatandaşlığın olumsuz yönleri ortaya konmuş; birey aktif yurttaşlık, bağımsızlık ve özerklik yönünden yeniden formüle edilmiştir (Özkazanç, 2007). 1990’lı yıllarda vatandaşlığın birleştirici ve bütünleştirici işlevi saf dışı bırakılmış katılım boyutuna değer verilmeye başlanmıştır (Güzel-Polat, 2010, s. 124-257).

20. yüzyılla birlikte Avrupa toplumlarında postmodern dönüşümler yaşanmış; bütünlük, tekillik ve evrensellik kavramları yerine çoğulculuk, yerel kültür ve çeşitliliğin önemi ortaya çıkmıştır. 21. yüzyılda ise ulus devletlerce heterojen toplum fikri çeşitli politika ve stratejilerle çokkültürlülüğe dayalı olarak gelişmektedir (Polat, 2011, s. 160-183). Genel bir kabulle günümüz vatandaşlığı demokrasinin özüne uygun, kültürlerin eşitlik esasına dayalı ve bireysel özgürlüğü ön plana çıkaran bir yaklaşıma sahiptir. Bu anlayış ile yasaların yansızlığı ve üstünlüğüne dayalı kamu yararı gözetilmeye çalışılmaktadır. Vatandaşların dayanışma ve bütünleşme içinde yaşayacakları toplum ve siyaset anlayışı ortaya konmaktadır (Erdoğan, 2008).

Egemenliğin bir tek kişide toplandığı monarşi rejimlerinde ise vatandaş değil, *teba* (uyruk) söz konusudur. Osmanlı devletinde durum son dönemlerde farklılaşmış olsa da genelde böyledir. 19. yüzyılda ortaya çıkan bazı zaruretler çerçevesinde sultanın rızasıyla başlayan yenileşme hareketleri durumun belirleyicisi olmuştur. Tunç Yaşar’a göre (2016) bu dönemde şehirli, kültürlü, ince ve zarif anlamlarıyla sosyo-politik bir kavram olan vatandaşlık anlayışı gelişmiştir. Osmanlı toplumu siyasi, sosyal ve kültürel dönüşüm süreci içinde bulunmuş ancak bu süreç tam bir Batılılaşma olmaktan öte kendine ait bir kimlik arayışıdır. Nitekim bu irade toplumu temsil etme mevzusudur (2016, s. 227). Nihayetinde kısa da olsa deneyimlenen, (ikinci) meşrutiyetle (1908) yönetilen Osmanlı Devletine bağlı olanların hukuksal statüsünün dönemlere göre farklılaşmasıdır (Gürses & Pazarıcı-Gürkan, 2010, s. 5-8). Genel bir kabulle Osmanlı’da bu dönemde tebaadan vatandaşlık anlayışına geçilmeye çalışılmıştır (Ünsal, 1998). Devletin vatandaşlık anlayışı halkın etnik ve dini kimliğini aşan birliği ve düzeni ifade eden “Osmanlılık” ideolojisidir (Güzel-Polat, 2010, s. 133). Bu ideolojide vatandaşlık modern anlamındaki millet tanımı ile ayrılır. Farklı

topluluklardan bir Osmanlı vatandaşı meydana getirme projesinin en büyük engeli de pratikte ortak bir kültür çatısı altında birleşmemek yani millet olamamaktır. Buna rağmen Tanzimat'tan sonra devlet, geleneksel yapıdan gelen yönetici Müslüman (millet-i hâkime) ideolojisinden vazgeçmemiş, bilhassa II. Abdülhamit Döneminde eğitim politika ve uygulamalarında bu önemli bir yaklaşım olarak öne çıkarılmıştır.¹ Bu dönem II. Meşrutiyetle birlikte meşrutiyet değerlerinin okul kademelerinde kazandırılmaya çalışıldığı bir süreç olmuştur. Balkan Savaşlarında yaşanan acı toplumsal tecrübeler neticesinde anlam kazanan Türkçülük akımı, Osmanlı'nın son dönem eğitim sisteminin belirleyicisi olduğu söylenebilir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında da toplumun tüm kesimi değişim ve dönüşüm süreci içinde olmuştur. Bu süreç hedef kitlenin Türk vatandaşı olduğu topyekûn zorunlu modernleşme çabasıdır (Tunç-Yaşar, 2016, s. 230, 236).

Modern devlet sistemlerinde milli kimliğin genç nesillere kazandırılmasının eğitim aracılığıyla gerçekleşebileceğine ilişkin inanç ulus devletlerin okullaşmaya daha fazla önem vermelerini sağlamıştır (Kuş, Arık, Altunok & İridağ, 2018). Bu çerçevede, ortak aidiyet duygusuna ve toplumsal belleğe sahip nesiller meydana getirmek için okullarda vatandaşlık eğitimi verilmiştir (Copeaux, 2014). Okul dizgesi içinde, gerek açık gerekse örtük müfredat üzerinden yaşadıkları ülkeye uygun yurttaş tipi kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu makalede Türk modernleşmesi bağlamında II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilk yıllarına, oradan günümüze kadar (2022) yüzyılı aşan süreç içinde vatandaşlık eğitimindeki gelişmeler ve bunların dönemin siyasi iktidarlarıyla ilişkisi ana hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Bu sebeple vatandaşlık bağlamında dönemlerin siyasi gelişmelerine ve hükümet ile parti programlarına değinmek gerekir:

19. yüzyıldan beri dünyayı etkileyen “modernleşme” Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinden önce özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde batılılaşma çabası olarak görülmektedir (Türkmenoğlu, 2007, s. 5). Bu dönemde meclisli siyasal düzene dönüş için 23 Temmuz 1908 tarihinde Kanun-u Esasi tekrar yürürlüğe konmuştur. İttihat ve Terakki'nin 10 yıl boyunca yönetimde egemen olduğu bir dönemde hükümetin henüz eğitim ile ilgili bir programı söz konusu değilken 31 Mart Olayının ardından ders içeriklerinde meşrutiyet değerlerine yer verilmiştir. Alınan askeri yenilgiler ideolojik açıdan; Osmanlılık, İslamcılık, Türk-İslam anlayışı ve son olarak Türk Milliyetçiliğine doğru partinin düşünsel sürecini etkilemiştir. Bu durum partinin eğitim hedeflerinde belirgin rol oynamıştır (Uyar, 2011, s. 56-58). Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra Mebusan Meclisi'ndeki gelişmelerden rahatsız olan İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmiş; 11 Nisan 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. 23 Nisan'da Ankara'da Mustafa Kemal'in önderliğinde ulusal bağımsızlık savaşının parlamentosu Büyük Millet Meclisi toplanmıştır. Bu mecliste ideolojik başka amaçlar güdülmemiş ortak ülkü ülkenin kurtuluşu fikridir (Uyar, 2011, s.58-63). Ülkenin kurtarılmasının ardından saltanat kaldırılmış, Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, Ankara başkent olmuş ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ayrıca bu dönemde yapılan eğitim kongresinde

¹ Bu konuda Benjamin Fortna ve Selçuk Akşin Somel'in çalışmalarına bakılabilir.

milli eğitim almış, milli varlığını koruyan ve yeni insan tipinin yetiştirilmesi gereği üzerinde durulmuştur.

Birinci TBMM'nin işlevini ve süresini tamamlaması üzerine 1923 seçimlerine gidilmiştir. Seçimler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başarısıyla sonuçlanmıştır. Cemiyet, Mustafa Kemal tarafından Halk Fırkasına dönüşmüştür. Halk Fırkası bu tarihten 14 Mayıs 1950'ye kadar 27 yıl boyunca hükümet partisi olmuştur. Bu tek partinin 1923, 1931, 1935, 1939 ve 1943 yıllarındaki programları incelendiğinde milli eğitim meselesinin ulus inşa temeline dayalı olduğu görülmektedir. Atatürk, 1923 parti programı için "...öğretim birliğine derhal girişileceği gibi önemli ve acil ihtiyaçlar, ilkeler dışında bırakılmamıştır." demiştir (Nutuk, 1927/2005, s. 514-515). Böylece 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe konmuş standart bir eğitim ile yeni neslin milli kültür içinde yetişmesi bu yolla milli birlik ve bütünlüğün sağlanması amaçlanmıştır (Türkmenoğlu, 2007, s. 7). Cumhuriyet Halk Partisi programında "Ulusal Eğitim" başlığı altında cumhuriyet devrimlerine bağlı; ulus bilinci gelişmiş; ulus, halk ve devletin saygınlığını gözetken ve Türklük duygusuna zarar verecek her türlü fikirden uzak yurttaşlar yetişmesi hedeflenmiştir (Özkan, 2018).

1935 yılından sonra otoriter ve totaliter rejimler dünyada gittikçe yayılmış ve II. Dünya Savaşı'nın etkilerine karşı saldırmazlık, dostluk ve yardım antlaşmaları imzalanmıştır. İç politikada ise savaşın etkileri vergi oranlarına yansımıştır (Yeşil, 2001, s. 28-30). Türkiye'nin hem Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olması hem de siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılar yaşamaması demokrasi ihtiyacını arttırmış ve çok partili siyasal hayata geçişi hızlandırmıştır (Eroğul, 2003, 18-19). Böylece 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuş ve 4 yıllık muhalefetin ardından 1950 seçimlerinde iktidar olmuştur. Demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesinde hizmet amacıyla kurulduğunu belirten parti milli eğitim ve öğretimin birliğinden yana, aynı zamanda gelecek kuşakların milli ahlak ve manevi değerlerle donatılmasını hedeflemekteydi (DP Programı, 1951, s. 26). Millet Partisi ve Hürriyet Partisi programlarının da benzer eğitim-öğretim anlayışlarına sahip oldukları görülmektedir. Sırasıyla milli ve ahlaki terbiyeye sahip; milli, manevi ve insani kıymetlere bağlı demokrasiye inanmış hür fikirli vatandaşlar yetişmesi amaçlanmıştır. Hürriyet Partisi vatandaşların huzur, emniyet ve refahı sağlamanın yolunu demokratik rejimin yurda bütün icaplarıyla gerçekleştirmede görmektedir (Yılmaz, 2011, s. 16-25). 1953 yılında CHP milli birlik ve bütünlüğünün esas alınması, vatandaşların hak ve hürriyetlerin korunması ve milli değerlerden kuvvet alan demokratik bir toplumun gelişmesi yönünde amacını belirtmiştir (Yılmaz, 2011, s. 25-28).

1957 seçimlerinin ardından hükümet muhalefet arasındaki gerginliğin artması ve öğrenci olayları sonrası 27 Mayıs 1960'ta askeri darbe gerçekleşmiştir. Dönemin en önemli gelişmesi 1961 Anayasası'nın yürürlüğe konmuş; kişi hak ve özgürlükleri temel haklar bağlamında anayasal güvenceye alınmıştır. 1970'li yıllar koalisyon hükümetlerinden dolayı istikrarsızlık dönemi olarak adlandırılmıştır. Dönemin genel özelliği sağ-sol çatışmalarıdır. Siyasi ideolojilerin çeşitlenmesi ve kendilerini temsil edecek hükümetlerin olmaması yapısal bir krizin varlığına işaret etmektedir. 1965 seçimlerinden 12 Mart 1971 muhterasına kadar olan dönemde Adalet Partisi'nin iktidar

olduğu görülmektedir. Parti; Türk Milletini, milli tarih şuuru içinde, Batı medeniyeti seviyesine çıkarmayı ve Türk Milletini hür dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh bir üyesi haline getirmeyi amaçlamıştır (AP, 1969, s. 2). Milli eğitim anlayışı ise birbirini seven, haklarına saygılı, kültürlü vatandaşlar yetişmesine dayalıdır. Bu dönemdeki Cumhuriyetçi Köylü Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Millet Partisi, Güven Partisi de hükümet ile benzer politika takip etmişlerdir. İnsan haklarını hâkim kılacak bir devlet nizamı oluşturmak, demokrasi hukukuna; milliyetçiliğe ve cumhuriyet esaslarına bağlı partiler olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Güven Partisi vatandaşların devlet için değil; devletin vatandaş için olduğunu ve toplumun dini inançları, Anayasanın üstünlüğü ve demokratik rejimi savunduklarını belirtmiştir (Yılmaz, 2011, s. 29-57). 1973 tarihinde Milliyetçi Hareket Partisinin programında yer alan Türk Milliyetçiliği ülküsü, milli eğitim anlayışına milli ruh ve şuuru benimsemiş bireylerin yetişmesi olarak yansımıştır (MHP, 1973, s. 1-3). Demokratik Parti ise modern vatandaşlık kavramını tam olarak karşılayacak şekilde temel görüşünü “...Cumhuriyetimizin temelinde, milletin sadece kendi gücüne inanma ve kendi eseri olan devletin vatandaşı olma gayesi vardır.” yönünde açıklamıştır. Milli Selamet Partisi ise milletin maddi ve manevi yönden kalkınıp mutlu olmasını hedeflediğini belirtmiştir. Özellikle yeni neslin ahlak ve faziletle yetişmesi gerektiğini milli eğitim politikasında dile getirmiştir (Yılmaz, 2011, s. 67-74). 1953 yılındaki parti programını 1976’da düzenleyen CHP kendini sol bir siyasi parti olarak tanımlamaya başlamıştır. Kaynağını Türk toplumundan aldığını halk için halkla birlikte olduğunu ifade etmiştir. Toplumsal adalet, özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü ve halkın kendini yönetmesi kurallarına dayandığını da belirtmiştir. Partinin eğitim anlayışı da bu niteliklere sahip insan yetiştirmeye dayalıdır.

1980’li yıllara doğru Türkiye’de siyasi istikrarsızlığın yanı sıra hızla toplumsal ve ekonomik sıkıntılar meydana gelmiştir. 1978’de kurulan Demirel-MHP koalisyonununun 24 Ocak Kararları ekonomik sıkıntıları giderememiş bunun üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980’de darbe yapmıştır (Yazıcı, 2021, s. 4243). Darbenin ardından 1982 Anayasası yürürlüğe konmuştur. Bu dönemlerde halkın siyasal itaatini sağlamak için dinden yararlanıldı (Kalaycıoğlu, 1994, s. 485). Yapılan 1983 seçimlerinde Anavatan Partisi iktidara gelmiştir. Partinin amacı “milli iradesinin ve millet hakimiyetinin ... demokratik düzen içinde mümkün olabileceğine inanan, insan hak ve hürriyetlerini vazgeçilmez kabul eden, milli ve manevi değerlere bağlı... güçlü Türkiye idealine ulaşmayı gaye edinmiş bir siyasi partidir.” (ANAP, 1983, s. 1-2). ANAP’ın milli eğitim politikası ise bireylerin milli ve manevi değerlerle medeni bir insan olarak yetişmeleri esas alınmıştır. Bu dönem Halkçı Parti de kendini demokrasiye bağlı ve çalışanların toplum içindeki saygınlığını yüceltmeye çalışan bir parti olarak tanımlamıştır (HP, 1983, s. 1). 1995 seçimlerinden başarıyla çıkan Refah Partisi, Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükümeti kurmuş bu süreçte Susurluk olayında çete ve asker bağıntılarının gün yüzüne çıkmasıyla 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi gerçekleşmiştir (Gökmen, 1997, s. 334-335; Çavdar, 2004, s. 338-339). Bu dönem siyasal İslam’ın yayılmasına engel olmak için hükümet istifa etmeye zorlanmıştır. RP’nin gayesi milli eğitim politikasına bakıldığında şu husus belirgindir: “Gençliğimizin anarşik olaylara karışmaması için yıkıcı ideolojik cereyanlara karşı... milli ve manevi

değerlerle takviye edilmesine inanıyoruz. Din eğitiminin manevi gelişmenin temeli olduğu... yardımcı olacaktır.” (RP, 1986, s. 1-4). DYP ise vatandaşların güvenliğini sağlamak için demokratik nizamın gerekliliği üzerinde durmuştur. 90’lı yılların sonuna gelindiğinde en önemli gelişmelerinden biri 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitimin kanunlaşmasıdır (Çavdar, 2004, s. 343). Ayrıca 1998 yılında Refah Partisi kapatılmış bu durumun sebebi laiklik ihlali olarak görülmüştür. Bu dönem ordunun gücü halk üzerinde baskın bir şekilde hissedilmiştir. 2000’li yılların başında Türkiye Avrupa Birliği’ne aday ülke olmuş Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidarıyla yeni bir döneme geçilmiştir. Ak Partinin geçen ve devam etmekte olan 20 yıllık iktidarında, başlangıçta temel hak ve özgürlüklerin alanının genişletilmesi yaşanırken özellikle 2016’da gerçekleşen askeri darbe teşebbüsü sonrası daha güvenlikçi politikaların tercih edilmesiyle sonuçlanmıştır. 2002 tarihli AK Parti programı özetle birleştirici, barış temin edici ve yurttaşlar arasında güven sağlayıcı bir Türkiye vaadinde bulunmaktadır. Eğitim meselesine her alandaki kalkınmanın temeli olarak bakılmış ve topyekûn düzenlemelerde bulunulacağı ifade edilmiştir. Ayrıca katılımcı, özgür düşünen, geliştiren, bağımsız karar veren ve üretme yeteneğini teşvik eden, çoğulcu değerleri sunan vatandaş olma bilincini yükselten bir eğitim anlayışına sahip olduğunu ifade etmiştir (AK Parti, 2002).

Araştırmada ilgili dönemin vatandaşlık yönelimi ders kitapları ve öğretim programları üzerinden alıntılanarak sunulmuştur.

Türkiye’de vatandaşlık eğitiminin tarihi II. Meşrutiyet’e kadar götürülebilir. 1908 sonrası müfredata giren “Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye” derslerinde devletin çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü yapısını esas alan, Osmanlı kimliğini güçlendirmeye çalışan vatandaşlık anlayışı görülmektedir (Keleşoğlu, 2008; Üstel, 2019, s.36, 73). Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze vatandaşlık eğitimi çeşitli değişim ve dönüşümler geçirdiğinden anlayış, yaklaşım ve vizyon yönünden ele alınabilir: 1980’li yıllara kadar ders programları milli bir kimlik inşa etmeyi amaçladığından geleneksel anlayış içerisinde (Gürses, 2010, s.234; Sel & Sözer, 2018, s.293). 1968 ilkököl ve 1970 ortaokul programlarına kadar dil, tarih ve ırk esasına dayalı bir millet mefhumundan doğan vatandaşlık anlayışı hâkimdir (Alp, 2020; Baltacı & Aslan, 2020; İnce, 2012). Dönemin sonuna doğru Avrupa Birliği’ne üyelik müracaatı başlamıştır (Bağlı, 2013). Milli kimliği esas alan geleneksel yaklaşım modern anlayışa doğru evrilmeye başlamıştır. Dersin adına *İnsan Hakları* ifadesi eklenmiş ancak milli güvenlik ve askeri konuları ağırlıkta olan bir vatandaşlık eğitimine gidilmiştir (Elkatmış, 2013; Karaman-Kepenekçi, 2005). Gerçek manasıyla modern anlayışa geçiş MEB’in 2004 yılında yapılandırmacı yaklaşımla geliştirdiği öğretim programları ile başlamıştır (Kayacan, 2014, s. 128-130). Bu programda yasal ve eşitlikçi anlayışa vurgu yapılmış etno-kültürel tabanlı topluluk kavramı önem kazanmıştır (Ersoy, 2007). Güncellenen günümüz 2018 programı ise hak, özgürlük ve adalet temelli çağdaş bir anlayışa sahiptir.

Yaklaşım yönüyle vatandaşlık; bağımsız, toplu öğretim ve disiplinler arası olarak programlarda yer almıştır: 1968 ilkököl ve 1970 ortaokul programlarına kadar Malumat-ı Vataniyye, Yurt Bilgisi ile Yurttaşlık Bilgisi adıyla bağımsız olarak yer

almıştır (Gültekin, 2021; Sağlam & Hayal, 2015). Ayrıca liselerde Milli Güvenlik (1981) ile Demokrasi ve İnsan Hakları (2013); ortaokullarda Vatandaşlık Bilgileri (1992), Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi (1998, 2008) ile Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi (2010); ilkokullarda İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (2013, 2015 ve 2018) dersleri okutulmuştur (TTKB; 2010, Baysal & Ada, 2015; Gömleksiz & Kılınç, 2013; Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018a). Toplu öğretim olarak eğitim tarihimizde Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerinin vatandaşlık eğitimindeki önemi anlaşılmaktadır: Hayat Bilgisi 1926'dan günümüze eğitimin ilk hedef kitlesi olan 1, 2 ve 3. sınıf öğrencilerine ilk vatandaşlık dersi olmuş ve bu derste sorumlu vatandaşlar yetişmesi amaçlanmıştır (Akyürek-Tay & Baş, 2017, s.45-70; Yar-Sevmiş, 2020;). 4, 5, 6 ve 7. sınıflarda ise bu eğitim Sosyal Bilgiler (1968, 1970) dersi ile devam etmektedir diyebiliriz (Gültekin, 2021; Kabapınar, 2021; Merey, Karatekin & Kuş, 2012). Milli bütünlüğü esas alan yönüyle Tarih ve Coğrafya (1924); siyasi vatandaşlık kazanımında rolü olan T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (1981) ile okuma metinlerinde vatandaşlık kazanımları olan Türkçe (1924) derslerinde disiplinler arası vatandaşlık eğitimi verilmiştir (Akyüz, 2021). Günümüzde ise Hukuk ve Adalet (6, 7 veya 8. sınıf) ile liselerde seçmeli Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler dersleri hak, sorumluluk, vatan, millet ve değer kavramları üzerine durmaktadır.

Bu çalışmada "II. Meşrutiyet'ten günümüze (2022) Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin dönemin siyasi anlayışıyla ilişkisi nasıldır?" probleminden hareketle ders kitapları ve öğretim programları incelenmiş ve aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Vatandaşlık eğitiminin II. Meşrutiyet döneminin siyasi anlayışıyla ilişkisi nasıldır?
2. Vatandaşlık eğitiminin tek parti döneminin (1923-1945) siyasi anlayışıyla ilişkisi nasıldır?
3. Vatandaşlık eğitiminin çok partili siyasal hayata geçiş döneminin (1945-1960) siyasi anlayışıyla ilişkisi nasıldır?
4. Vatandaşlık eğitiminin darbeler döneminin (1960-1982) siyasi anlayışla ilişkisi nasıldır?
5. Vatandaşlık eğitiminin 1982 Anayasasından günümüze (2022) kadar siyasi anlayışla ilişkisi nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden ilişkisel içerik analizi olarak tasarlanmıştır. Nitel içerik analizi yorumsamacı anlayış ve tümevarımcı bir yaklaşımla metinlerin içerisinde verilmek istenenin anlaşılmasına yönelik olarak verileri analiz eden bir modeldir (Güler, Halıcıoğlu & Taşgın, 2015, s. 333). Öte yandan ilişkisel içerik analizinde kavramlar arasındaki ilişkinin nasıl olduğu ortaya konmaktadır (Using Content Analysis, 2022, s.9). Türkiye'de siyasi değişim ve dönüşümler ile vatandaşlık

eğitimi arasındaki ilişkiyi tayin etmek için ilişkiisel içerik analizi deseni tercih edilmiştir.

İncelenen Dokümanlar

İçerik analizinin asıl odak noktası yazılı metinlerden anlamlı ve kapsamlı seçmeler yapmaktır. Çalışma konusu itibariyle oldukça geniş bir doküman yığına işaret etmektedir. Bu sebeple olasılıklı olmayan ölçüt örnekleme yöntemi ile çalışmanın amacına uygun veriler toplanmıştır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2013). İncelenen ders kitapları ve öğretim programları Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1. İncelenen Dönemler ile Ders Kitapları Ve Öğretim Programları

Dönemler	Ders Kitapları ve Öğretim Programları
II. Meşrutiyet	Ali Seydi, Yeni Musahabat-ı Ahlakiyye (1920)
1923-1945	Mithat Sadullah, Yurt Bilgisi (1923) Orhan Fuad, Musahabat-ı Ahlakiyye ve Malumat-ı Vataniye (1924) Muallim Abdülbaki, Yurt Bilgisi (1927) Ayşe Afetinan, Vatandaş İçin Medeni Bilgiler (1931) Raşit Öymen ve Nihat Adil Erkman, Umumi Öğretim Usulleri (1941) Tarık Emin Rona, Yurtbilgisi Dersleri (1940) 1924 İlkokul Programı 1926 İlkokul Programı 1936 İlkokul Programı 1939 Köy Mektepleri Müfredatı Programı
1945-1960	Halit Aksan, Yurttaşlık Bilgisi III (1958) Fatma Şerbetçioğlu ve Hayri Tülin, Yurttaşlık Bilgisi III (1958) 1948 İlkokul Programı
1960-1980	1949 Ortaokul Programı Tarık Asal, Niyazi Akşit ve Ferruh Sanır, Ortaokul Sosyal Bilgiler III (1975) 1962 İlkokul Programı 1968 İlkokul Programı 1969 Ortaokul Programı
1982 Anayasası- Günümüze	Kemal Dal, Orhan Çakıroğlu ve Ali İhsan Özyazgan, Ortaokul Vatandaşlık Bilgileri (1986) MEB, Vatandaşlık ve İnsan Hakları (2002) Sami Tüysüz, İlkokul Sosyal Bilgiler 4 (2018) Dr. Nalan Altay, Suna Ay, Zeynep Özge Ertek, Halil Polat, Emine Selmanoğlu ve Hasan Yalçın, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (2018) 1992 Vatandaşlık Bilgileri Programı 2010 Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Programı 2018 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Öğretim Programı

Türkiye’de yaşanan siyasi değişim ve dönüşümler referans alındığından çalışma 5 (beş) döneme ayrılmıştır: II. Meşrutiyet dönemi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Tek Parti Dönemi (1923-1945), çok partili siyasal hayata geçiş (1945-1960), 1960 Askeri Darbesinden 1980 darbesi ile 1982 Anayasasından günümüze kadar olan dönemdir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın veri toplama tekniği doküman incelemesidir. Doküman incelemesi; araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım & Şimşek, 2013, s.218). Bu çalışmada II. Meşrutiyetten günümüz Türkiye’sine (2022) kadar okullarda resmi program aracılığıyla verilen vatandaşlık eğitimi ile ilgili dokümanlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak için içerik analizinde önerilen güvenilirlik ve onaylanabilirlik ölçütleri kullanılmaktadır (Zhang & Wildemuth, 2009). Güvenirliği sağlamak için verilerin farklı araştırmacılar tarafından analizi yapılabilir (Creswell, 2013, s. 255-257). Veriler iki farklı araştırmacı tarafından eşzamanlı analiz edilmiştir. Onaylanabilirlik ise araştırma sonuçlarının doğrulanması demektir (Zhang & Wildemuth, 2009). Bu sebeple çalışmanın uzman kişiler tarafından gözden geçirilmesi sağlanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmadan elde edilen veriler, betimsel analiz kullanılarak çözümlenmiştir. Betimsel analiz, elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde doğrudan ifadeler ile sunulmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Bu amaçla çalışmada ders kitapları ve öğretim programlarında vatandaşlık eğitimi ile elde edilen bulgular dönemin siyasi eğilimleri doğrultusunda yorumlanmış nihayetinde ilişkisel bir takım sonuçlara ulaşılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

II. Meşrutiyet Döneminde Vatandaşlık Eğitimi

Meşrutiyet Dönemi vatandaşlık eğitimi *Malumat-ı Medeniye* (1908), *Yeni Malumat-ı Medeniye* (1913), *Musahabat-ı Ahlakiyye* (1914), *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiyye ve İktisadiye* (1914), *Yeni Musahabat-ı Ahlakiyye* (1914), *Yeni Musahabat-ı Ahlakiyye ve Medeniyye* (1914) dersleri aracılığıyla verilmiştir. Bu dersler günümüz ilkökul düzeyinde iptidaiye, ortaokul düzeyinde rüşdiyeler ile liselere denk gelen idadiye ve sultanilerde okutulmak üzere konulmuş içeriği, hedef kitlesi ve saatleri okul ve kademe göre belirlenmiştir. Zamanla adı ve içeriği değişerek genişlemiştir. Bu derslerde genel olarak yurttaşlık, ahlak ve adab-ı muaşeret eğitimi verilmiştir (Yaşar, 2018). Vatandaşlık eğitimi bakımından öğrenciler sahip olduğu haklar hakkında bilgilendirilmiş; meclis, yönetim, vergi, askerlik, hukuk ve sorumluluk gibi temel yurttaşlık bilgisi konuları işlenmiştir.

Malumat-ı Medeniye (1908), *Yeni Malumat-ı Medeniye* (1913), *Musahabat-ı Ahlakiyye* (1914) derslerinde okutulan ders kitaplarına baktığımızda milliyetçilik, bireysel, toplumsal ve ahlaki değerler ile hürriyet, adalet ve eşitlik, aile, ümmetçilik ve yönetim

biçimine dair bilgilere yer verildiği, vatandaşlığın önce bireyin görev ve sorumlulukları üzerinden vurgulanıp, sonra sahip oldukları hakların konu edildiği görülür. Ayrıca görgü kuralları eğitimi ile aynı kültürü almış nesillerin yetişmesi hedeflenmiştir.

Eğitim, Osmanlı modernleşme hareketlerinden itibaren toplum yapısının dönüşümüne katkıda bulunacak şekilde siyasi bir işlev kazanmıştır (Şirin, 2013, s. 1276). Bu sürece yalnızca toplumun yeni değerlerle dönüşmesi olarak yaklaşmak eksik kalacaktır. Aynı zamanda eğitim anlayışında da bir değişim olduğu söylenebilir. Çünkü eğitim (bilgi aktaran) amaç rolünden (istendik yönde vatandaş tipini yaratan) araç konumuna dönüşmektedir. Çocukların eğitim görmesi özel bir anlam kazanmış, toplumda statü elde etmeleri olarak tanımlanmıştır. Bu dönem ders kitaplarında aileye, topluma, siyasi otoriteye ve vatana sevgi kavramları arasında sıkı bir ilişki kurulmuştur (Onur, 2005, s. 13-27). Eğitimin, bilgili ve aydın bir toplumun oluşturulmasının ön koşulu olarak görülmesiyle yakından ilgili sayılabilir.

II. Meşrutiyet'te padişahlık makamının yanında meclisin yer almasıyla yeni sistemin gerekliliklerine uygun şekilde bireyleri bilinçlendirmek ve toplumu bu yönde yapılandırmak için eğitimde düzenlemeler yapılmış vatandaşlık müstakil bir ders olarak okullarda okutulmuştur (Üstel, 2004-2005, s. 2). Toplumun dönüşümü meselesi dönemin eğitimcileri tarafından tartışma konusu olmuştur (Şirin, 2013, s. 1277). Devletin devamlılığını sağlamak amacıyla çocuklara ve gençlere okullarda vatandaşlık eğitimi verilmesi önemsenmiş; böylece devlet yurttaş ilişkisine dayalı bir bağ kurulmaya çalışılmıştır (Keleşoğlu, 2008, s. 21-22). Merkezi bir eğitim programı ile Osmanlı vatandaşı yetiştirilmesi esas alınmıştır. Küçük yurttaşların meşruti idarenin özelliklerini öğrenmeleri ile hak ve yükümlülüklerini bilmeleri, kamusal bir sorumluluk olarak gündeme gelmiştir (Toprak, 1988, s. 1).

Tüm bu çabalara rağmen Osmanlı vatandaşı oluşturma fikri yetersiz kalmış, çünkü vatandaşlık eğitimine azınlık ve yabancı okullarda yer verilmemiştir. Bu sebeple ortak olmayan kültürlerin ortak bir değer etrafında birleşmesi söz konusu olmamıştır (Polat, 2011, s.136). Ayrıca Osmanlı'da vatandaşlık kavramı, ulusal vatandaşlıktan ayrılmış olsa da pratikte bir tür *Türkleştirme* politikaları olarak da okunabilir (Üstel, 2019, s.59). Balkan Savaşları sonrası alınan yenilgilerin sebebi eğitime bağlanmış, "milli bilinç" eksikliği vurgulanmıştır (Şirin, 2013, s. 1281). Milli Mücadele Döneminde yurttaşlık tasavvurunun temel referans noktası Türklük olarak belirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının oluşmasında rol oynamıştır (Öztaş, 2013, s. 59).

Türkiye Cumhuriyetinin Tek Parti Döneminde Vatandaşlık Eğitimi (1923-1945)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile vatandaşlık eğitimi doğrudan *Muhasabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye* ve *Yurt Bilgisi* dersleriyle ilkökul 1924, 1926, 1936; ortaokul 1931, 1937; lise 1931 ve köy ilkökul 1927, 1936 ve 1939 programlarında okutulmak suretiyle Tek Parti Dönemi süresince verilmiştir.

Yeni kurulan rejimin korunmasında özellikle eğitim, toplum ve siyasal yaşam bileşkesinde vatandaşlık eğitimi belirginleşmiştir. Vatandaşlık kavramı siyasal yapıya

paralel biçimde bir dönüşüme uğrayarak bir “milli kimliği” ifade etmiştir. Nitekim Milli Eğitim; Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni vatandaşının yetiştirilmesinde araç olarak görülmüş ve en kalıcı hedeflerden biri olmuştur. Dönemin milli eğitim bakanlarından Hüseyin Vasıf Çınar 1924 tarihli genelgesinde eğitimin siyasi işlevine atıfta bulunarak birinci maarif siyaseti milli ve medeni esaslara dayandığından çocukların milli bilince sahip, cumhuriyete sahip çıkan ve medeni yaşam tarzını benimsemiş bireyler olmalarında okulun çok önemli bir rolü olduğunu ifade etmektedir (Akgün & Uluğtekin, 1989, s. 343). Burada Türklük kavramı vatandaşlık bağıyla coğrafi ve siyasi anlamda kullanılmıştır. Eskiden kalan (bir tür ancien regime) zihniyetin ve ideolojilerin tamamen reddedildiği ve milli öğelerin belirginleştiği bu dönemde, vatandaşlık kavramı dönüşüme uğrasa da bireylerin aile üyesi şeklinde nitelendirilmeleriyle benzerlikler de sürdürülmektedir. Nitekim II. Meşrutiyet döneminde etnik ve dini kimliği aşmaya yönelik olarak yurttaşlar, ailenin üyesi bir anlayışla ele alınmıştır. Ulus-devletin aile sayılmış ve bireylere yurttaşlık vazifesi atfedilmiştir. Bu dönemde geçmişten bir tecrübe ile Meşrutiyet döneminde azınlık ve yabancı okullarda vatandaşlık eğitimi verilmediği bu sebeple kültürel bağı olmayan insanların ortak bir ülkü etrafında birleşemedikleri ifade edilmiştir.

Cumhuriyet Döneminin önceki dönemden en ayırıcı vasfının eğitimde millilik ve modernlik olduğunu söylemek doğru olur. Eğitim alanında miras kalan çok parçalı ve misyonlu yapı, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte giderilmiş, öğretim birliği sağlanmış, eski zihniyet ve ideoloji terk edilmiş, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile toplumda milli birliğin gelişmesi arzulanmıştır. Bu bağlamda tüm okullarda hem vatandaşlık eğitimi hem de *Türkçe*, *Türkiye Tarihi*, *Türkiye Coğrafyası* dersleri verilmiştir. Bu dönemim en önemli özelliği “millileşmek yolunda yurttaşlar yetiştirmek” olmuştur.

Yurt Bilgisi derslerinde; vatan, millet ve dil birliği ortaklığında milli bir kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kimliği taşımanın elzem sayıldığı bir bilinç ortaya konmak suretiyle öğrencilerin iyi bir yurttaş olarak yetişmeleri önemsenmiştir (Caymaz, 2007). Muallim Abdülbaki’nin *Yurd Bilgisi* ders kitabında bu üç kavrama şu şekilde yer verilmiştir: “*Ana dilleri, duyguları, istekleri bir olan fertlerin hepsine millet denir. Millet in üstünde oturduğu toprağa vatan denir. Ben Türküm, vatanım Türklerin yaşadığı topraklardır. Türklerin oturduğu, Türkçe konuşulduğu tüm topraklarımız vatanımızdır*” (1927, s. 5-6). Mithat Sadullah’ın *Yurt Bilgisi* ders kitabında “*Türkler eski bir millettir. Cesur olmak, misafir sevmek, düşkünlere acımak Türklerin güzel huylarındandır. Türk çok zeki ve çalışkandır*” ifadeleriyle bireyi millileştirmek suretiyle Türk olmanın ve bu millete bağlı olmanın özel bir duygu olduğu ayrıca Türk milletini yüceleştiren vasıflara gururla sahip çıkılması gerektiği vurgulanmıştır (1927, s. 10). İlkokul, ortaokul ve liselerde okutulan *Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniyye*, *Hayat Bilgisi*, *Yurt Bilgisi*, *Tarih ve Coğrafya* derslerinde öğretim programlarının amacı Maarif Vekaleti’nin (1924) “*Cumhuriyetin ne gibi fedakârlıklar pahasına kurulduğunu, devlet mekanizmasının nasıl işlediğini mümkün olduğu kadar esaslı ve etraflı bir surette öğrenmeleri zorunludur*” ifadelerinde vurgulandığı üzere yeni bir Cumhuriyet insan tipini meydana getirmek belirlenmiştir. Bu insan tipi; konuşan, fikrini söyleyen, haksızlık yapmayan ve haksızlığa tepki gösterendir (Akyüz, 2020, s. 327).

Görünürde 1924 ilk mektepler programı ile değişiklikler yapılmış olsa da kavramın asıl dönüşüme uğraması 1926 ilkokul programında belirginleşmektedir. Programın amaçlar bölümünde belirtildiği üzere “İlk tahsilin maksadı genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir” (Maarif Vekâleti, 1926). Vatandaşlık; etken ve iyi yurttaşlar yetiştirme olarak millileşmek ve medenileşmek yönünde amaçlı stratejik bir öneme sahiptir (Üstel, 2019, s. 127-137). Bu amaç 1973 tarihinde yayınlanan ve 1983’te değişikliğe uğrayan Milli Eğitim Temel Kanunu genel amaçlarıyla da bağdaşmaktadır. Yurt bilgisi dersinin temel hedefi ise doğrudan yurttaş yetiştirme yönünde mihver bir ders önem kazanmaktadır. Çocukların ülke sorunlarına duyarlı olmaları, böylece etkin yurttaşlar olmaları hedeflenmiştir. Bu dönem vatandaşlık kavramı, siyasi platformda kabul gören toplumsal davranış biçimi ile eğitimde medenilik ve yurtseverlik üzerine inşa edilmiştir denilebilir.

Vatandaşlık, 1936 yılından itibaren parti-yurttaşlığı olarak politik bir anlama bürünmüş, Türk vatandaşı tanımıyla milli yurttaş tipi örneklendirilmiştir (Sakaoğlu, 2003). Bu yurttaş tipi altı ilke ile parti programının anlayışını tüm eğitim kademelerine yansıtmaktadır. Programın “Cumhuriyet Halk Partisi programının ulusal eğitim kısmında saptanmış olan cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci yurttaşlar yetiştirmek esas alınmıştır” (MEB, 1936) hedefi, ilkokuldan başlanarak tüm öğretim kademelerinin temelini oluşturmuştur. Bu durum dönemin *Yurtbilgisi Dersleri* kitabında “Bu altı temel hepimizin inanıp sevdiğimiz ilerleyiş ve yükseliş yollarıdır. Altı ok, hepimizin canıdır” söylemiyle açıkça ifade edilmiştir (Rona, 1940, s. 24). 1924 ilkmektepler programı yeni olmaktan öte yalnızca Mekatib-i İptidaiye’de bulunan içerikler üzerinden değişikliğe gidildiği Hasan Ali Yücel’in ifade ettiği üzere “Konuların Cumhuriyet rejiminin iyiliklerini anlatması suretiyle” düzenlendiği bir programdır (1994, s. 364).

Bu dönemde milli duygu ve düşünce birliğinin gerçekleşmesinde *Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniyye* zorunlu dersler kapsamında yer almıştır (Çelik, 2008, s. 363). Buna göre ilkokul; hak ve sorumluluklarını bilen ve bu bilinçle sağlıklı kararlar alan iyi yurttaşları yetiştirmeyi hedeflemektedir. Derslerin amacı “Gençlere Türkiye Cumhuriyeti’nin bir vatandaşı olmak sıfatıyla malik oldukları hak ve vazifeleri tanıtmak, velhasıl millî ve insanî vazifelerini takdir ve ifa edebilecek bir hale getirmek” olup vatandaşlık hem siyasi bir işlev hem de modern bir anlayış kazanmıştır. 1, 2 ve 3. sınıfta *Musahabat-ı Ahlakiye*; 4 ve 5. sınıfta ise *Malumat-ı Vataniyye* konularına ayrılan dersin her sınıf düzeyinde 1 saat verilmesi planlanmıştır (Maarif Vekâleti, 1924).

Bu derslerde içerik olarak kullanılacak ders kitapları 4 ve 5. sınıflarda yer almış ancak 1, 2 ve 3. sınıflarda ise ders kitabı yerine öğretmenler için programı nasıl uygulayacaklarına yönelik rehber kitaplar hazırlanmıştır. Dersin amacı ise öğrencilere Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşları olarak hak ve sorumluluklarını tanıtmak, genel ahlaka uygun olarak milli ve insani görevlerini yerine getirmek biçiminde ifade edilmiştir (Budak, 2010, s. 15-16). Dördüncü sınıfta toplumsal ve bireysel görevler ile yurttaşlık ve belediyelerin sorumlulukları konusu ele alınmıştır. Öğrencilere birer vatandaş olarak bireysel, toplumsal ve insani değerlerin benimsetilmesi esas alınmıştır. Beşinci sınıfta ise siyasal ve ideolojik bir eğitime vurgu yapılmaktadır. Hükümet, cumhuriyet, anayasa, vatan, millet, devlet, devlet yapısı ve bağımsızlık kavramları

öğrencilere kazandırılmaya çalışılan konulardır. Bahsi geçen kitapların içeriğinde modern bir devletin sahip olduğu bütün siyasal öğelere yer verilmiştir. Devlet; vatan, millet ve hükümet unsurları ile ele alınmıştır. Ulus devlet anlayışı gereğince Türk vatani ve ırk birliği kavramlarına vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu anlayışa en yakışan yönetim biçimi cumhuriyet, devletin örgütsel yapısının olmazsa olmazıdır. Vatandaşlık ise görev ve sorumluluk yönünden bu devlet yapısına en temelde sadakatlik duygusuyla bağlı bireyler olarak tanımlanmaktadır.

1926 ilkökul programında yurttaşlık; devlet eksenli bir nitelik kazanarak değişime uğramıştır. Programın amacı "*İlk tahsilin maksadı genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir*" (Maarif Vekâleti, 1926). Bu program ile cumhuriyetin niteliklerine uygun yurttaşlar yetiştirmek amaçlanmıştır. Vatandaşlık eğitimi 1,2 ve 3. sınıflarda (4'er saat) Hayat Bilgisi; 4 ve 5. sınıfta (2 ve 1 saat) Yurt Bilgisi ile 2'şer saat Tarih ve Coğrafya derslerinde verilmiştir. Tarih ve Coğrafya derslerinin genel amaçları "*Çocuklara Türk milletinin mazisi hakkında malumat verip onlarda millî şuur uyandırmak*" ve "*Çocuklara doğup büyüdüğü memleketi tanıtmak ve Türk vatanını sevdirmek*" (Maarif Vekâleti, 1926) şeklinde ifade edilmiştir. Böylece devleti oluşturan unsurlardan vatan ve millet kavramları, ulusalcı bir vatandaşlık eğitimi anlayışı çerçevesinde ele alınarak çocuğun Türk vatanını ve milletini tanıyıp sevmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla yaşadığı topluma aidiyet hissedilen, yurt sorunlarına duyarlı, ahlaklı; devlet, millet ve ailesine bağlılığı olan siyasi ve iktisadi bilgilere sahip bireylerin yetişmesi esas alınmıştır. Söz konusu programda *Yurt Bilgisi* dersinin amaçları bölümünde "*Çocuğa demokratik bir devlette vatandaşların hak ve vazifeleri hakkında esaslı bir fikre sahip etmek*" (Maarif Vekâleti, 1926), vurgusuna yer verilmiş, diğer derslerin mihreri olarak önemi pekiştirilmiştir.

Vatandaşlık eğitiminde köy mektepleri programı üzerinde ciddiyetle durulmuştur: Köy müfredat programının hedefi; "*Köy çocuklarının Cumhuriyetin yüklediği görevleri başaracak ve sağladığı hakları kullanacak insanlar olarak yetiştirilmesi için hak ve vazifeleri hakkında esaslı malumat alabilmelerini temin etmek*"tir. (Köy Mektepleri Müfredat Programı, 1939). Bu bağlamda 1927, 1936 ve 1939 köy okulları programlarında *Yurt Bilgisi*, *Yurt ve Yaşama Bilgisi*, *Yurttaşlık Bilgisi* dersleri adıyla her programda sınıf düzeyi ve saatlerinde değişiklik yapılmıştır. 1927'de üçüncü sınıfta iki, 1936'da 1. (6 saat), 2. (5 saat) ve 3. sınıflarda (5 saat), 1939 ve 1948'de dört ve beşinci sınıflarda 1'er saat olarak verilmiştir.

1930'lı yıllarda ise kavram devletleştirilmiş, milli ve toplulukçu kamusal bir gerekçeyi ifade etmektedir. Vatandaşın hak talep etmesi için önce sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Bu dönemin eğitim anlayışında Gökalp'in meşhur "*ferd yok, cemiyet var; hak yok, vazife var*" sözünde olduğu gibi Durkheim'in solidarist bir toplumculuğu (dayanımcılığı) ön gören yaklaşımının hayat bulmaya başladığını söylemek yanlış olmayacaktır (Atalay, 2018).

1931'de Ayşe Afetinan'ın kaleme aldığı ortaokullarda okutulmak üzere kaleme alınan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında gençlerin iyi bir vatandaş olarak yetişmeleri için millet, devlet, cumhuriyet, hürriyet, devletin vatandaşlarına karşı

görevleri, meclis, hükümet, idareler, belediyeler, partiler, vergi, askerlik vazifesi, meslek edinme ve aile konuları yer almıştır. Afet İnan açıklama bölümünde ifade ettiği üzere “Yurt bilgisinin vatandaşları memleket sevgisini beslemek noktasından çok ehemmiyeti vardır” (1998, s. 13). Dersin amacı, yurtseverliğin telkinine yöneliktir. Dil ve tarih öğeleri üzerinden cumhuriyetin ideal vatandaş tipolojisinin ortaya konulduğu bu kitap, vatanseverlik bağlamında bir yurttaşlık anlayışının temel belirleyici metni olmuştur.

1936 ilkokul programı, Umumi Öğretim Usulleri başlıklı çalışmada belirtildiği üzere “Tecrübelerden edinilen fayda ile hedefler ve öğretim ilkeleri yenilenmiş Cumhuriyet Halk Partisi programındaki ana umdelerin okul ve tedrisatta işlenmesine yer verilmiştir” (Öymen & Erkman, 1941, s. 49) ifadeleriyle yeni ihtiyaçlar karşısında değişiklik yapılması gereğinden doğmuştur. Çocukların bilgili vatandaşlar olarak hayata hazırlanması, değişikliklerin temel nedeni olarak görülmektedir (Arslan, 2000). İnkılaplar Türk eğitim sisteminin ana karakteri olmuş, çocuk yurttaşların milli ve vatansever bireyler olarak yetişmelerini sağlamak amacıyla vatandaşlık eğitimi her dersin mihveri kabul edilmiştir. Dersler çocukların milli amaçlara ulaşmasında birer amaç olarak görülmüştür (Sakaoğlu, 2003).

Çok Partili Siyasal Hayata Geçişte Vatandaşlık Eğitimi (1945-1960)

Çok partili siyasal yaşam ile birlikte vatandaşlık olgusu, 1970’li yıllara kadar sürecek yeni bir döneme girmiştir. Tek parti döneminin milli ve politik yurttaşlık anlayışı bu dönemde erdemli ve uygar olma idealine dönüşmüştür. Bu dönemin başlangıcında vatandaşlık eğitimi, 1948 ilkokul ve köy ilkokul programında *Yurttaşlık Bilgisi* adı ile verilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere çok partili siyasal yaşamla birlikte başlayan özgürleşme hareketleri ve dönemin iktidarının milli değerlerden çok insani değerleri temele alması öğretim programlarına yansımamış, millileşme hedefi sürdürülmüştür. 1948 ilkokul programı 1936 programındaki milli ve politik vatandaşlık anlayışını takip etmiştir. Nitekim 1936 ilkokul programında ilkokulun hedefleri arasında “Kuvvetli Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci yurttaşlar yetiştirmek” ilkesi 1948 programında da “Öğrencileri Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci birer yurttaş olarak yetiştirmek için ilk adımı atmak” (MEB, 1948) olarak benimsenmiştir.

1948 ilkokul programında yurttaşlar arasında milli birlik esasına dayalı olarak yetişen neslin özellikleri “İlkokulun milli bir eğitim kurumu olarak çocukları milli ödevleri başaracak, milli ülküleri gerçekleştirecek birer Türk vatandaşı olarak aynı milli amaçlar için bütün bilgi, alışkanlık, ilgi ve hizmet arzusu içinde yetişmeleri esas alınmaktadır” (MEB, 1948) olarak ifade edilmiştir. Yurttaşlık bilgisi dersinde toplulukçu, milli, görev ve sorumluluğun önde geldiği insan tipinin yetişmesi hedeflenmiştir. Dersin amaçları arasında “Topluluk halinde yaşamının zorunlu olduğu bilincinde yetişmek, milletine manevi duygularla bağlı yurttaşlar olmak ayrıca Türkiye Devleti’nin ve kanun kaorasının manası ile devlet teşkilatını kavramak” (MEB, 1948) ilkeleri sıralanmıştır. 4 ve 5. sınıf ders kitaplarında toplumsal yaşam, modern hayat, yerel yönetim, merkezi yönetim, devlet ve yurttaşlık ilişkisi, idarenin işleyişi gibi konular işlenmiştir. Ayrıca içerikte

demokrasi bilinci ile siyasal katılıma ve toplumsal duyarlılıkla iş bölümünün önemine vurgu yapılmıştır. Program, milli bir yurttaş yetiştirme anlayışıyla önceki programla benzerliğini sürdürmektedir. Ayrıca programda okullar siyasi işlevi bulunan milli eğitimin kurumları olarak milli kültür, milli amaç ve milli hayatın kazandırılmasında gerçek bir topluluk şeklinde ifade edilmiştir. Çocuklarda demokratik bilincin gelişmesi amacıyla okul yönetiminde söz sahibi olmaları ve okuldaki kurullarda görev almaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çocukların insan haklarına saygılı ve hoşgörülü bireyler olarak yetişmesi hedeflenmektedir.

1944 lise ve ortaokul yönetmeliği ve 1949 ortaokul programlarında yurttaşlık bilgisi dersiyle millilik vurgusu üzerinde çalışkan ve topluma yararlı bireyler yetişmesi esas alınmaktadır. 1944 yönetmeliğinde “*Öğrencilerin milli ahlakı benimsemiş, çalışkan ve yararlı yurttaşlar olarak yetişmesi*” (Maarif Vekâleti, 1944) belirtilirken, 1949 programının amacı “*Öğrencilerin milli birlik esasını bozmayan fikir aykırılıklarına saygı duymalarını sağlamak*” olarak ifade edilmiştir (Maarif Vekâleti, 1949). Yurttaşlık bilgisinin dersinin amacı ise “*okulda demokratik zihniyetin hâkim olduğu demokrat görüşlü yurttaşlar yetiştirmek*” (Maarif Vekâleti, 1949) yönünde şekillenmiş ve demokratik yurttaşlık kavramı açıkça ortaya konmuştur.

1950 seçimlerinin ardından hükümet programında eğitimde yeni bir kavram olarak insani değerler savunusu, milli ahlak ve manevi değerler ile hassas dengede buluşturulmuştur. İkinci hükümet programında da vatandaşlık eğitiminde milli karakter ve vatan ideali ön plana çıkartılmaktadır (Yılmaz, 2011). Bu girişimde Türk insanının demokratik, insani, milli, ahlaki değerleri ve vatan ülküsü hedef alınarak bir biçimlendirme arayışından bahsedilebilir. Bu bağlamda, eğitimle bu dönemde amaçlananın, demokrasinin kimlik olarak yapılanmasında milli ve insani manevi değerlerin bütünleşmesi olduğu söylenebilir.

1950’li yıllarda çok partili siyasi hayata geçildiğinden “milli” nitelik taşıyan programların temel felsefesi dönüşüm içerisindedir (Gültekin, 2020, s. 33). Yeni kuşağa Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimini benimsetme gayesinden bu dönemde dünyaya ve gelişmiş ülkelere açılma eğilimine bir geçiş görülür. Öğrencilere daha fazla genel kültür içerikli bilgi yükleme düşüncesi ön plandadır (Fer, 2005). Eğitim bu yıllarda siyasi hayatın değişimlerinden daha yakın etkilenirken en önemli değişimin vatandaşlık anlayışı üzerinde gerçekleştiği söylenebilir. 4, 5 ve 6. Milli Eğitim şuralarında dönemin bakanları programın eksik yönlerine vurgu yaparken demokrasinin önemine ve yeni vatandaş tipinin özelliklerine değinmişlerdir. Bunlardan, 4. Milli Eğitim Şurasında ekseriyetle eğitim ve öğretimde dayanan demokratik esaslara özellikle vurgu yapılmıştır. Dönemin Bakanı Tahsin Banguoğlu, “demokrasi terbiyesi” olarak ifade ettiği kavramı “*Demokrasi idaresi yeni bir terbiye meselesidir, memlekette yeni bir fikrin mal edilmesidir*” (MEB, 1949) şeklinde açıklayarak, yalnızca siyasi bir değişim değil, aynı zamanda bir hayat tarzı olarak öğretmenlerin öğreteceğini belirtmiştir. Ayrıca çocuğa memleket mevzularını öğretmenin gerekliliğini ifade etmiştir.

5. Milli Eğitim Şurasında mecburi ilköğretimde planlı adımların atılması şeklinde ifade edilen birinci gündem maddesi ile dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri açılış konuşmasında “Çocuklarımızı, yaptıklarını bilerek yapan, millî ideale bağlı, ruhları ve şahsiyetleri üstün birer insan olarak yetiştireceğiz. (...) iyi ahlaklı, yapıcı ve yaratıcı vatandaşlar olmalıdırlar” (MEB, 1953, s. 2) sözüyle hem insan hem de vatandaş olarak bütün çocukları aynı ülküde buluşturmaya arzulamıştır. Bununla okul-öğrenci ilişkisi devlet-vatandaş anlayışına dönüşmektedir.

6. Milli Eğitim Şurasında halk eğitimi halka “iyi yaşama”, vatandaşlık bilgileri verme olarak açıklanmaktadır (MEB, 1957). Vatandaş üretiminde okullarda yetişen neslin yanında halkın da bu konuda eğitilmesi hedeflenmiştir. Bu gelişmelerin vatandaşlık ders kitaplarına doğrudan ifadelerle yansıdığı görülmüştür. Örneğin 1958 yılında okutulmuş Yurttaşlık Bilgisi ders kitabında “1950 yılında yapılan seçimlerle millet egemenliği tam olarak kurulmuş ve gerçek demokrasi devri başlamıştır” (Aksan, 1958, s. 28) denmiştir. Bu ifadeyle hem hükümete olumlu gönderme yapılmış, hem de millet egemenliğinin 1950’lerde siyasi dönüşümler neticesinde tam olarak sağlandığı hükümet ile millet arasında siyasi ve sosyal bütünleşme yaşandığı anlaşılmaktadır. Vatandaşlık siyasi kimliğini demokratik tutumuyla sergileyen bireyleri temsil etmektedir. Burada önemli bir diğer husus ise başka bir ders kitabında “(...) Cumhuriyetimizi korumak vazifesini kahraman ordumuz vasıtasıyla sağlar ve başarır. Milletimizin ordumuza güveni büyüktür” (Şerbetçioğlu & Tülin, 1958, s. 75) ifadesidir. Demokratik vatandaş kendini temsil edecek bireyleri seçme özgürlüğüne sahip bireydir; ancak rejimi korumak ve sürdürmek demokrat vatandaşlardan öte ordunun asli görevi olduğudur. Vatandaşlık eğitiminde demokrasinin gerekliliği bilinçli vatandaşlığı hedef alırken insani değerler ile bütünleşmekte ayrıca Cumhuriyet’in korunmasında ordu gücüne duyulan ihtiyaç içerik söylemlerinde belirginleşmektedir.

1960 Askeri Darbesinden 1980 Darbesine Vatandaşlık Eğitimi

1961 anayasası ile vatandaşlık dil, din, etnik köken kimliğinden sıyrılarak insan hakları yönünden özgür ve eşitlikçi bir anlayışı temsil etmiştir. Anayasanın 10.maddesinde temel haklar ve ödevler kısmında temel hakların niteliği ve korunmasıyla ilgili olarak “Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir” ve devletin niteliklerinin sayıldığı 2. maddesinde “Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına dayalı sosyal hukuk devletidir” ifadeleriyle 1924 anayasasındaki siyasi ve kamusal haklardan farklı bir anlayış sergileyerek kişi hak ve özgürlükleri temel haklar bağlamında anayasal güvenceye alınmıştır. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961). Yurttaşlık, milli değerlerden bağımsız bir şekilde kamusal sorumluluğu ifa etmek olarak siyasi ve eğitim alanında yer almıştır. Oy verme, askerlik, vergi verme vatandaşların temel görevleridir (Üstel, 1997, s. 282). Devlet toplum için en iyi olanı saptadığından yurttaşlardan da bu görevlerini yerine getirmesi beklenmiştir (Karakılıç & Müjdecı, 2014). Vatandaşlık devlet ile birey arasındaki dengede birey lehine dönmüştür. 1965-1971 arası dönemde eğitimde Atatürk ilkeleri yanında milli-manevi değerler vurgulanmıştır (Okçabol, 2005, s. 51). Ancak amaçlanan bu değerlerin sentezi oluşmamıştır. Bu durumun nedeni eğitim politikalarındaki çelişkili durumlar olarak görülmektedir (Yıldıran, 2012).

Şimşek, A. & Karaduman, E. (2023). Türkiye’de Vatandaşlık Eğitiminin Yönü (II. Meşrutiyet Döneminden Günümüze 2022). *Selçuk Türkiyat*, (Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı): 75-108.

Doi: 10.21563/sutad.1378237

Yaşanan siyasi gerilimler sonucu 1971 anayasa değişikliği ile özgürlükler sınırlandırılmıştır. Devlet kişi ve toplum karşısında güçlendirilmiştir. 1971 muhtırasının nedeni, “Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceğinin ağır bir tehlikede olduğu” açıklamasıyla sunulmuştur (Yıldıran, 2012, s. 16). 12 Mart darbe şefi General Memduh Tağmaç ise “Tüm olaylar anayasanın özgürlükçü özünden çıkmaktadır. Bu anayasa ve özgürlüğe açık yasalar değiştirilmeden olayların üstesinden gelinemez” (Çelenk, 1978, s. 6) diyerek özgürlüklerin toplumsal sorunlara sebep olduğunu ifade etmiştir. Mevcut durumdaki hükümeti sonra erdirmek zorunda kalan Başbakan Süleyman Demirel bu konudaki düşüncelerini “Meşru sebeplere bağlamaya kalkma zorlamadan ibarettir. Millet iradesi aşılmış ve rejim kopmuştur” (Gürkan, 1986, s. 138) şeklinde açıklamıştır. Bu dönemde devlet otoritesi güçlendirilmiş, vatandaşlık yeniden “millileşme” ile orantılı hale gelmiştir. Genel olarak bu dönemde siyasal yurttaşlık anlayışı ivme kazanmıştır. Kamusal alan sınırları çizilmiş ve bu alandaki yurttaşlık hak ve görevleri önemsenmeye başlamıştır.

1960’lı yıllar eğitimin planlı dönemin başlangıcı olmuştur. 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile ilköğretim zorunlu kabul edilmiş bu kapsama ilkokullar dâhil edilmiştir (İlköğretim ve Eğitim kanunu, 1961). Milli Eğitim Bakanlığı 1962 program taslağı hazırlanana dek dört Milli Eğitim Şurası gerçekleştirmiş yeni bir programın geliştirilmesi hususunda bir ülkenin sosyal yapısında, siyasi hayatında, ekonomik düzeninde ve genel olarak bilim ve teknolojiye gelişmelerin program geliştirmede önemli unsurlar olduğu şuralarda belirtilmiştir.

1962 İlkokul Program taslağında demokratik yaşama vurgu yapılması, ülkedeki demokratik yaşamın okul programlarına yansıtılmasının öngörülmesi ve 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükçü bakış açısını yansıtması bakımından önem taşımaktadır (Gültekin, 2020, s. 35). Nitekim 7. Milli Eğitim şurasında kabul edilen temel ilkeler, “yurttaşları eşit eğitim imkânları içinde (...) milletimize ve insanlığa yararlı, iyi ve verimli yurttaşlar haline getirmek” ile kız enstitüleri maddesinde “genç kızları iyi ve kadınlığı ve vatandaşlık nitelikleriyle birlikte verimli üretken olarak” tanımlamak, dönemin vatandaşlık anlayışını özetlemektedir (MEB, 1962). Vatandaş bu yeni formunda yararlı ve üretken bireyler olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca zorunlu ilkokullar ile hiçbir çocuk yurttaşlıktan feda edilmemektedir.

1968 yılı ilkokul programında yurttaşlık bilgisi ders konularının da içinde bulunduğu *Sosyal Bilgiler* dersi ilköğretimde okutulmaya karar verilmiştir (Yalçın & Akhan 2019). 1961 anayasasının etkisiyle programda vatandaşlık eğitimi toplumsal, kişisel ve ekonomik alanda dönüşüme uğramıştır (Üstel, 2019, s. 251-255). Örneğin programda Türk milli eğitiminin kişisel yönden amaçları başlığı altında “Ormanları sever ve geliştirir, hayvanları sever ve hayvancılığı geliştirir” (MEB, 1968, s. 1) ifadesiyle canlılara ve fiziksel ortama olan duyuşsal gelişim milli boyutta yer edinirken sorumluluk anlayışına vurgu yapmaktadır. Ayrıca “Demokrasinin sadece bir idare şekli olmayıp herkesin hak ve sorumluluklar taşıdığı görüş ve inanışlara hoşgörülü yaklaşma düşüncesini benimser” (MEB, 1968, s. 8) ifadesi ile demokratik yurttaşın özellikleri belirtilmiştir.

1969 ortaokul programında vatandaşlık eğitimi Sosyal Bilgiler dersi aracılığıyla verilmiş; gerekçesi ise şöyle ifade edilmiştir: “*Milletimizin gücüne ve demokrasiye inanmış, demokrasi düzenine tam olarak ayak uydurabilen iyi vatandaşlar yetişmesidir*” (MEB, 1969, s. 436). Böylece toplumda bireyleri ülke adına birleştirici ve bütünleştirici bir yaklaşım benimsenmiştir.

1975 yılındaki Sosyal Bilgiler ders kitabının içeriğinde 27 Mayıs 1960 darbesinin ders kitaplarında yer aldığını görüyoruz. Darbe, dönemin ders kitaplarında hükümet ile muhalefet arasındaki gerilimleri ülkeyi iç felakete uğrattığı, ordunun yönetimi kısa süreliğine devraldığını, millet birliği, devlet varlığı ve hürriyetler adına ülkenin bozulan dirlik ve düzenini sağlamaya yönelik olduğu ifadeleriyle yer alarak yüceltilmiştir (Asal, Akşit & Sanır, 1975, s. 116-117). Devletin varlığının tehlikeye düşmesiyle demokrasinin ihlal edilebileceği, yeniden normalleşmenin ardından millete devredildiği ifade edilerek devletin varlığının ancak ordu gücü ile sağlandığı, vatandaşın demokratik eylemlerini ancak ordunun sağlayacağı bir ortamda kullanabileceği anlaşılmaktadır. Böylece bireyin devlet için olduğu bir vatandaşlık anlayışı söz konusudur. Bu bağlamda en özgürlükçü bilinen 1961 anayasasının temel hak ve özgürlükleri güvenceye alması ayrıca başlangıç kısmında “(...) *iktidarın hukuk dışı eylemlerine karşın Türk Milleti'nin devrim yaptığı ve demokratik devletin temelden kurulması (...)*” ifadesi eklenmiştir. Bununla devrimin paydaşının Türk milleti olduğu ve demokratik devletin temelden kurulması hükmüyle vatandaşlık eğitiminde ders kitapları içeriği arasında ayrılıkların olduğu göze çarpmıştır. Ayrıca bu dönem Sosyal Bilgiler ders kitaplarında 1971 Askeri Muhtırası ile ilgili içeriğe rastlanılmamıştır. Ancak; 1972-1973 yılları arasında görevde bulunan 35. Melen Hükümeti'nin milli eğitim politikasının tüm öğretim kademelerindeki öğrencileri hedef alan “*Hür, demokratik bir düzene kalpten inanan milli bir ruha sahip heyecanlı yurttaşlar yetiştirebilmek*” biçiminde yeniden tanımlanmıştır (aktaran Çiçekçi, 2020). Bu ifadeyle vatandaşlık, salt davranış biçiminden öte duyuşsal bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Yurttaşlığın temel özelliği özgürlük ve demokrasiye tam olarak inanılması şeklinde tarih edilmiştir.

12 Mart Muhtırası'nın ardından kabul edilen ve bugün de geçerli olan Milli Eğitim Temel Kanunu ile önceki süreç durdurulmuş Türk milli eğitiminin genel amacı şöyle tanımlanmıştır (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1739):

“Türkiye’de iyi bir vatandaş yetişmesi suretiyle bu bireylerin nitelikleri şöyle özetlenebilir: Atatürk milliyetçiliğine bağlı; milletinin değerlerini benimseyen; ailesini ve vatanını sevip yücelten; insan haklarına saygılı ve ülkesine karşı görev ve sorumluluklarının bilincinde olup bunu davranışlarıyla da gösteren yurttaşlardır.”

Bu tanımdan hareketle “iyi vatandaş” kavramının milliyetçilik, milli değer, vatan, aile ve insan haklarını barındıran bütünleşik bir anlama sahip olduğu görülür.

1982 Anayasasından Günümüze Vatandaşlık Eğitimi

1980 askeri darbesiyle vatandaşlık kavramı yeniden değişime uğramış bu tarihlerden itibaren dini, milli ve kültürel bir boyut kazanmıştır. Milli birlik ve beraberliğin korunması din olgusuna dayandırılmıştır (Üstel, 1997, s. 282-283). 1982

Anayasası ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin zorunlu olarak eğitim dizgesinde yer bulması bunun en açık göstergesi sayılabilir. Bunun yanında Vatandaşlık Bilgileri programının amaçlar bölümünde dersin işlenişinde etkileyici olabilmek için “Adaletten söz edilirken Hz. Ömer’in örnek davranışlarına yer verilmelidir” açıklaması yapılmış, yine dersin birinci bölümünde toplum hayatını düzenleyen kurallarda “din kuralları” başlığına da yer verilmiştir (MEB, 1992, s. 215-216). 1982 Anayasasıyla birlikte yurttaşlık anlayışı millileşme üzerinden Atatürk milliyetçiliği ekseninde inşa edilmiştir. Anayasal gücün vatandaşlık anlayışı, ödev ve sorumluluğa dayalıdır. Bununla bir anlamda edilgen bir vatandaşlık anlayışı ile devlet otoritesinin arttırıldığı, “bireyin devlet için var” olduğu bir yurttaş anlayışına gidildiği söylenebilir.

1986’te ortaokullarda bağımsız bir ders olarak okutulan vatandaşlık eğitimi anayasal anlayış çerçevesinde ders kitaplarında Atatürk milliyetçiliği, devlete bağlılık ve ulus-din şeklinde ele alınmıştır. Kitaplara Türk-İslam sentezi ile ilgili söylemler yansımış, laiklik ve dini kavramlar bir arada işlenmiştir. Dönemin adıyla Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, bugünkü Milli Eğitim Bakanlığı, Talim Terbiye Kurulunun ana ders kitabı olarak kabul edilen 1986 yılı Vatandaşlık Bilgileri kitabında yer alan vatandaş özelliklerinden biri de “Müslüman dinine bağlı ve dininin gereklerini yerine getiren bireylerdir” ifadesidir (Dal, Çakıroğlu & Özyazgan, 1986). Vatandaşın ahlaklı, milli bilince sahip, dinine bağlı, değerleri benimsemiş, çalışkan, demokratik özellikleri barındıran bireyler olduğu vurgulanmaktadır (Gürses & Pazarıcı-Gürkan, 2010, s. 20).

1995 yılında *Yurttaşlık Bilgileri* dersi *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi* olarak değişmiş dersin adından da anlaşıldığı üzere vatandaşlık eğitiminde yeni bir döneme gidilmiştir. Dolayısıyla yalnızca adıyla değil içeriğinde de değişiklikler yapılmış modern anlamdaki insan haklarını temele alan bir yaklaşımla düzenlenmiştir. Tanımlandığı gibi 28 Şubat 1997 Postmodern Askeri Darbesi ile eğitim-öğretim sisteminde değişiklikler yapılmış dersin içeriğine milli güvenlik konuları eklenmiştir. Ders kitabına “milli güvenlik ve milli güç unsurları” ünitesi ile bu ünite içerisine “*milli güvenlik, milli hedef, milli güvenlik siyasetini belirleyen organlar, milli güç, askeri güç, Türkiye’ye yönelik iç ve dış tehdit, terörle mücadelede kişilere düşen görevler, güncel tehdit*” konuları yer bulmuştur (MEB, 2002, s. 108-124). Bu derste ulusal vatandaşlık kavramı amaçlanmıştır. Milliyetçilik kavramı yeniden yükselişe geçmiş her türlü iç ve dış tehdit unsuruna karşı otoriter bir vatandaşlık kavramı vurgulanmıştır.

Diğer dikkat çeken bir gelişme ise 1996-1999 yılları arasında okutulan ders kitaplarında, 12 Mart Muhtırası’na çok da olumsuz olmayan bir yaklaşımla yer verilmiş olmasıdır. “12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, hazırladıkları bir muhtıra ile demokrasiye ikinci kez müdahale etme gereği duymuşlardır” (Yiğit & Turan, 1996, s. 93) ifadesiyle ordunun demokrasiye müdahalesinin bir gereklilikten kaynaklandığı söylenmiş, ancak askeri müdahalelere yönelik eleştirel bir tutum da sergilenmiştir. Bu çelişkili durumun da o yıllarda yaşanan siyasi atmosferden kaynaklandığı söylenebilir. Bu dönemde daha bilgi temelli yerel bir vatandaşlık ve insan hakları kavramlarının ön plana çıkarıldığı, beceriye dayalı alanların ihmal edildiği söylenebilir (Selvi, 2004).

2000'li yılların başında Ulusal Programda (2001) Türkiye; AB hedefini “İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanlarında tüm önlemler alınacak; düşünce ve ifade özgürlüğü olmak üzere bireysel insan hak ve özgürlüklerinin daha da geliştirilmesi bir dizi yasal ve idari tedbir alınması öngörülmektedir” ifadesiyle ortaya koymuştur. Avrupa Birliği üyeliği kapsamında aday ülke statüsü elde ettikten sonra vatandaşlık eğitimi Sosyal Bilgiler dersi aracılığıyla verilmiş genel amaçlarında da belirtildiği üzere “Tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilir” (MEB, 2005) ifadesindeki eşitlikçi anlayışıyla öğretim programlarındaki yerini almıştır.

Vatandaşlık eğitimi 2005 yılında tekrar *Sosyal Bilgiler* dersi aracılığıyla verilmiştir. Bu yıldan günümüze kadar bağımsız bir ders olarak öğretim programlarında ara ara yer almış, daha çok Sosyal Bilgiler dersi aracılığıyla disiplinler arası veya ara disiplin olarak işlenmiştir. Bu ders konularında eşitlikçi vatandaşlık kavramı ön plana çıkmış demokrasi ve çok-kültürlülük kavramı nitelenmiştir (Çayır & Gürkaynak, 2008). Ortaokullarda vatandaşlık eğitimine verilen önem artmakla birlikte doğrudan *Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi* dersi adı altında devam edilmiş eşitlik, insan hakları, küresel vatandaş, çok kültürlülük ve demokrasi kültürü konularına yer verilerek modern vatandaşlık anlayışı yansıtılmıştır (Elkatmış, 2013). Programın temel yaklaşımında dersin amacı şöyle ifade edilmiştir: “Öğrencilere vatandaşlık, demokrasi ve insan haklarıyla ilgili farkındalık, duyarlılık, bilinç, düşünce, tutum ve davranış kazandırmak” (MEB, 2010). Öğrencilerin demokrasiyi bilinçli olarak kendine mal etmiş, etkin, katılımcı ve üretken vatandaşlar yetişmesi dolayısıyla demokrasi eğitimi amaçlanmıştır. Derste vatandaşlık, insan hakları ve demokrasi kavramları dengeli bir biçimde ele alınmıştır. Beceri ve anlayışa dayalı bireysel unsurlar hedeflenmiştir. Vatandaşlık kavramının başat unsurları olan hak ve ödevler konusu ders kitaplarında hakkın alınmasının ödevlerin yapılmasıyla orantılı olduğu bir yaklaşımla anayasal hak ve özgürlükler, eğitim ve seçme-seçilme hakkı, milli itibar, vatanseverlik, vergi vermek, askerlik yapmak çalışmak gibi içerikler ele alınmıştır.

2012'den sonra ilköğretimin birinci kademesindeki öğrencilere doğrudan vatandaşlık eğitimi verilmesi amaçlanmış ve *İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi* dersi okutulmaya başlamıştır. Bu ders ile vatandaşlık disiplinine özgü kavram ve değerler öğrenci seviyesine göre verilmesi planlanmıştır. Öğretim programında dersin amacı “Öğrencilere kavramsal bilginin öğretilmesinin yanında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmak” (MEB, 2018a) olarak ifade edilmiş; vatandaşlık bilgisi, yurttaşlık ve değerler üzerine temellenmiştir. Hak, sorumluluk, yönetim, aktif vatandaşlık, bireysel özellikler, uzlaşma, adalet, saygı ve dayanışma kavramları üzerine inşa edilen derste bireyin doğumdan itibaren hak sahibi olduğu hakkın ihlal edilemeyeceği vurgusu yapılmaktadır. Sorumluluk ise devletin ve toplumun bütünlüğü ve sürekliliği bakımından vatandaşların yerine getirmesi gereken ödevler olarak ele alınmıştır. Devletin de bireylere yönelik olarak görevlerini kamu hizmeti olarak yürüttüğü ifade edilmiştir. Demokrasi kültürünü benimsemiş aktif yurttaşlar kavramı da ön plana çıktığı programın özel amaçlarında “Aktif yurttaşlığı benimseyen ve buna uygun davranan” bireyler yetiştirilmesi esas alınmış programın kazandırmayı hedeflediği sosyal ve vatandaşlık yetkinlikleri arasında “Öğrencilerin demokratik ve aktif

katılım kararlılığına dayalı olarak medeni hayata tam olarak katılmaları"na yer verilmiştir (MEB, 2018a). Vatandaşlık ayrıca ulusal güvenlik kaygısıyla politik ve milliyetçi bir söyleme dönüşmüştür. İlköğretim Sosyal Bilgiler ders programı etkin vatandaşlık öğrenme alanında *bağımsızlık ile bireysel özgürlük arasındaki ilişkinin kavranması* ile ilgili olarak "15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü'nün bireysel özgürlüğü ve ülkesinin bağımsızlığına katkısı üzerinde durulur" alt kazanımı yer almaktadır. Dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında ise "Cumhuriyetimiz kurulduğu günden itibaren içten ve dıştan çeşitli saldırılara maruz kalmaktadır. Bu saldırıların sonuncusu 15 Temmuz 2016 gecesi gerçekleşmiştir. O gece millî iradeyi yok sayarak demokrasiyi ortadan kaldırmayı hedefleyen terör örgütü hain bir darbe girişiminde bulunmuştur" ifadesi belirtilmiştir (Tüysüz, 2018). Bu dersin uygulanmasında "Birlikte yaşama kültürünün vatan, millet, bayrak ve devlet birliği ile gerçekleşeceği vurgulanmalıdır" hususuna dikkat çekilmiştir (MEB, 2018b).

Sonuç

Vatandaşlık eğitiminin önemi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde anlaşılmuş böylece bu eğitim okullardaki yerini almaya başlamıştır. Yönetimde egemen olan İttihat ve Terakki Partisi'nin henüz eğitim ile ilgili bir programı söz konusu değilken özellikle 31 Mart Olayının ardından ders içeriklerinde meşrutiyet değerlerine yer vermiştir. *Malumat-ı Medeniye, Ahlakiye ve İktisadiye* dersinde genel olarak görev, bağlılık ve hakları öğretmek amaçlanmıştır. Aile, toplum ve vatana karşı görevler, siyasi otoriteye bağlılık kavramları ile öğrencilerin önce sorumlulukları ve sonra hakları verilmiştir. Balkan Savaşları'nın yenilgisi ile Türk Milliyetçiliği fikrinin önem kazandığı ve partinin eğitim hedeflerinde belirgin rol oynadığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı süresince ders kitaplarında Türklük bilinci belirgin olarak işlenmiştir. Bu durumlar dönemin siyasi anlayışının ve içinde bulunulan koşulların eğitime yansımalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yeni bir nesil yetiştirme düşüncesi ile çocuğun birer özne ve yurttaş olarak görülmeye başlanması siyasi ve eğitim alanında yurttaşlığın öneminin kavrandığı yönünde anlaşılabilir. Nitekim milli mücadele döneminde yapılan eğitim kongresinde milli eğitim almış, milli varlığını koruyan ve yeni insan tipinin yetiştirilmesi gereğinin ortaya konması ulus-devlet yapılanmasındaki modern vatandaşlık anlayışının temelini atıldığı söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından yeni rejimin korunması, bu rejime bağlı bireyler yetiştirilmesi ve toplumda milli birliğin yerleşmesi amacıyla vatandaşlık eğitimine önem verilmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında vatandaşlık anlayışı, yeniden inşa etme temelli olması yönüyle Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki "kurtarma" çabasından ayrılmaktadır. Bu temel farkın vatandaşlık eğitiminde sınırları belirlenmiş bir milliyetçilik ve modernlik ile karşımıza çıktığı söylenebilir. Tek parti döneminde *Yurt Bilgisi* dersleri öğretim programlarının mihverini teşkil etmiştir. Ulus-devletin aile sayıldığı, bireylere yurttaşlık vazifesinin verildiği dönemde, etnik ve dini çeşitliliği aşmaya yönelik bir anlayış öne çıkmıştır. Hak ve sorumluluklar bakımından toplumcu, vazife odaklı bir anlayış sergilenmiştir. 27 yıllık iktidarlığı boyunca Cumhuriyet Halk Partisi'nin eğitim programlarına bakıldığında milli eğitim meselesinin ulus inşa temeline dayalı olduğu görülmektedir. Atatürk, 1923 parti programı için eğitimde önemli ve acil görülen öğretim birliğinin

sağlanması amacı taşıdığını belirtmiştir. Bu birlik Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sağlanmış ve yeni neslin milli kültür içinde yetişmesi bu yolla toplumda milli birlik ve bütünlüğün sağlanması amaçlanmıştır. Partinin 1931, 1935, 1939 ve 1943 programlarında cumhuriyet devrimlerine bağlı; ulus bilinci gelişmiş; ulus, halk ve devletin saygınlığını gözeten ve Türklük duygusuna zarar verecek her türlü fikirden uzak yurttaşlar yetişmesi hedeflenmiştir. Cumhuriyet'e zarar verilmesi endişesine karşı ders kitaplarının içeriğinde yurttaşlığın en önemli vazifesi rejimi korumak yönünde olduğu belirtilmiştir.

Çok partili siyasi yaşam ile çok sesliliğin belirmesi önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla hükümet (Demokrat Parti) programında ısrarla demokrasi kavramına vurgu yapılmakta ve partinin kuruluşunun demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine hizmet etme amacı taşıdığı ifade edilmiştir. Bu dönem hem milli eğitim şuralarında ve hem de yurttaşlık derslerinin amaçlarında demokrasiyi kavramış bireyler yetişmesi hedeflendiği ifade edilmiştir. Ayrıca partinin milli eğitim hedeflerinde milli ahlak ve manevi değerlere vurgu yapılmış nitekim yurttaşlık bilgisi dersi ile millete manevi duygularla bağlı bireylerin yetişmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu dönem diğer siyasi parti programlarında demokrasi, milli ahlak ve manevi değer kavramlarının yanı sıra insan haklarına da vurgu yapılmıştır. Bu dönemde insan hakları temelli kamusal sorumluluğu referans alan vatandaşlık anlayışı, siyasi içerikli biçimde seçim odaklı bir demokrasinin gereği şeklinde olgunlaşmıştır. Vatandaşlık politik düzlemde değişmesine rağmen eğitimin siyasi işlevi millileşme hedefleri doğrultusunda önemini korumuştur. Ancak eskiye nazaran düşünsel farklılıkların hoş görülmeye başlandığı anlayış milli eğitimin hedefleri arasındadır. Bu ayrılıklar, millet mefhumunda bütünleştirici bir işlevi kabul etmektedir. Bu durumun paralelinde CHP'nin amacı milli birlik ve bütünlüğü esas alan, vatandaşların hak ve hürriyetlerin korunmasını savunan ve milli değerlerden kuvvet alan demokratik bir toplumun gelişmesi şeklinde belirlenmiştir. Böylece 19. yüzyıl Avrupa örneğindeki gibi ulusal vatandaşlık anlayışının modernize edilmiş karakterini veyahut modern karakterini yansıtmaktadır. Genel olarak devlet ve vatandaş arasında dengenin kurulduğu bir yaklaşım esas alınmıştır.

1961 Anayasası'nda yapılan 1971 değişiklikleri Türkiye'de siyasi ve sosyal yaşamı önemli ölçüde etkilemiştir. Cumhuriyet'e zarar verecek ve milli güvenliği tehlikeye düşürebilecek temel hak ve özgürlüklere ilişkin genel sınırlandırmalar getirilmiştir. 1971 değişiklikleri kapsamında devlet kişi ve toplum karşısında güçlenmiş; vatandaşlık yeniden "millileşme" ile orantılı hale gelmiştir. Türkiye'nin anayasal düzeni otoriter bir yapı kazanmıştır. 1965 yılına kadar hepsinde CHP'nin bulunduğu 3 koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu dönem eğitimdeki gelişmelere baktığımızda 1962 İlkokul Programı ve 7. Milli Eğitim Şurası göze çarpmaktadır. Bu gelişmelerde demokratik yaşama vurgu yapılmış ve okul yaşantısında demokrasi bilincinin yansıtılması gereği ifade edilmiştir. Ayrıca yurttaşların eşit eğitim imkânları içinde, onları yurda verimli bireyler haline getirmek önem arz etmiştir. Bu dönem CHP programında milli eğitim meselesinde esas olanın demokrasi terbiyesi olduğu vurgulanmış ayrıca kadın erkek her ferdin ileri ve refah bir hayat seviyesine ulaşmak için bütün kabiliyetlerini

kullanmalarına imkân tanınacağı ifade edilmektedir. Bu açıdan vatandaşlık yurda yararlı bireyler olarak tasavvur edilmektedir. 1965 seçimlerinden 12 Mart 1971 muhtırasına kadar olan dönemde Adalet Partisi'nin iktidar olduğu görülmektedir. Parti; Türk Milletini, milli tarih şuuru içinde, Batı medeniyeti seviyesine çıkarmayı ve Türk Milletini hür dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh bir üyesi haline getirmeyi amaçlamıştır. Milli eğitim anlayışı birbirini seven, haklarına saygılı, kültürlü vatandaşlar yetişmesiyle toplumsal barış ve huzurun gerçekleşebileceğine olan inancıdır. Ayrıca sosyal ve manevi ilimlere önem verilmesi; tarihi, kültürel, milli gelenek ve milli folklorun ihmal edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu dönemde 1968 yılı ilköğretim programında yurttaşlık bilgisi ders konularının da içinde bulunduğu *Sosyal Bilgiler* dersi ilköğretimde okutulmaya karar verilmiştir. *Demokrasinin sadece bir idare şekli olmayıp herkesin hak ve sorumluluklar taşıdığı görüş ve inanışlara hoşgörülü yaklaşma düşüncesini benimser* ifadesi ile demokratik yurttaşın özellikleri belirtilmiştir. 1969 ortaokul programında ise vatandaşlık eğitimi Sosyal Bilgiler dersi aracılığıyla verilmesinin gerekçesi demokrasi düzenine tam olarak ayak uydurabilen iyi vatandaşlar yetişmesi olarak ifade edilmiş böylece toplumda bireyleri ülke adına birleştirici ve bütünleştirici bir yaklaşım benimsenmiştir. Cumhuriyetçi Köylü Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Millet Partisi ve Güven Partisi programlarında ortak söylem olarak milli birlik ve bütünlüğün sağlanması ve insan haklarına dayalı bir devlet geleneği oluşturma gayesini ifadesini görmekteyiz. 1975 yılındaki Sosyal Bilgiler ders kitabının içeriğinde 27 Mayıs 1960 darbesinin ders kitaplarında yer aldığını görüyoruz. Darbe, dönemin ders kitaplarında hükümet ile muhalefet arasındaki gerilimleri ülkeyi iç felakete uğrattığı, ordunun yönetimi kısa süreliğine devraldığını, millet birliği, devlet varlığı ve hürriyetler adına ülkenin bozulan dirlik ve düzenini sağlamaya yönelik olduğu ifadeleriyle yer alarak yüceltilmiştir. Bu dönem kurulan siyasi partilerden Milliyetçi Hareket Partisinin programında iç ve dış tehditlerin ülkeyi yıkamayacağını bu sebeple güçlü bir Türkiye'yi hedeflediğine yer vermiştir. Böylece vatandaşlık eğitimindeki gelişmelerin dönemin siyasi anlayışıyla bir uzlaşma içinde olduğu görülmektedir. Genel olarak bu dönemde siyasal yurttaşlık anlayışı ivme kazanmıştır. Kamusal alan sınırları çizilmiş ve bu alandaki yurttaşlık hak ve görevleri önemsenmeye başlamıştır. 1965-1971 arası dönemde eğitimde Atatürk ilkeleri yanında milli-manevi değerler vurgulanmıştır. Ancak amaçlanan bu değerlerin sentezi oluşmamıştır. Bu durumun nedeni eğitim politikalarındaki çelişkili durumlar olarak da görülmektedir.

1980 askeri darbesi ardından kabul edilen ve günümüze kadar yürürlükte olan 1982 anayasası ile ulusal vatandaşlık olgusu açısından yeni bir dönüşüm ve farklılaşma süreci başlatmıştır. Önceki dönemlerden devralınan millilik ve insan hakları kavramlarına bu dönemde bir de dini kimlik eklenmiştir. Vatandaşlık eğitiminde bu kimlik kültürel ve manevi ekseninde ulus-din anlayışının görev ve sorumluluk gerekçesini oluşturmaktadır. Vatandaşlık, milli çizgide görev ve sorumluluk ekseninde bir tanımla eğitim sahasında biliş temelli tanımlanmıştır. Bu dönem ANAP'ın milli eğitim politikasında bireylerin milli ve manevi değerlere bağlı medeni bir insan olarak yetişmeleri ifadesine yer verilmiştir. 1990'larda ise siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar

yanında görece yer alan hak ve özgürlükler, dönemin vatandaşlık eğitimini de etkilemiştir. Bu süreçten günümüze düşünme ve inanç özgürlükleri konusundaki farkındalık yansımıştır. Dönemin hükümet, Refah Partisi bu istikrarsızlıklara çözüm olarak bireylerin milli ve manevi değerlerle yetilmesine yönelik bir eğitim politikası takip etmiştir. Koalisyonu Doğru Yol Partisi de vatandaşların güvenliğini sağlamak için demokratik nizamın gerekliliği üzerinde durmuştur. Dönemin vatandaşlık kitaplarında da vatandaşın ahlaklı, milli bilince sahip, dinine bağlı, değerleri benimsemiş, çalışkan, demokratik özellikleri barındıran bireyler olduğu vurgulanmaktadır.

Politik ve toplumsal gelişmeler sebebiyle hem milli sınırlarda hem de dünya ölçeğinde belirginleşen küresel vatandaşlık, çok kültürlülük ve demokrasi kavramları yaygınlaşmaya başlamış, anayasal vatandaşlık kapsamında tartışmalar sürüp gitmiştir. Bu durum 2000'li yıllarda sorumluluk ve görevlerin devletin işleyişi için gerekli unsurlar olduğu vatandaşlık eğitimiyle sunulmaya çalışılmıştır. Demokrasi kültürü ve aktif yurttaşlık kavramı üzerine beceri temelli inşa edilen günümüz vatandaşlık eğitimi, ulusal kimliğin bir parçası olarak kamu güvenliğini ihtiva ederken, diğer yandan ulus ötesi evrensel nitelikte insan haklarını ön plana çıkarmaktadır. Nitekim dönemin siyasi iktidarı AK Parti'nin eğitim hedeflerine baktığımızda katılımcı, özgür düşünen, geliştiren, bağımsız karar veren ve üretme yeteneğini teşvik eden, çoğulcu değerleri sunan vatandaş olma bilincini yükselten bir eğitim anlayışına sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu dönem ders kitaplarında parti programlarının hedefleri öğretim müfredatına aynen yansıdığı görülmektedir.

Türkiye'de vatandaşlık kavramı, siyasi bağlamda değişim ve dönüşümlerden etkilenerek kimi dönemlerde geleneksel kimi dönemlerde modern bir karakter sergilemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, kurulan yeni devletin sürekliliğini ve kalkınmasını sağlamak amacıyla fedakâr, sadık ve yurdunu seven medeni vatandaş yetiştirilmesi amaçlanmıştır. 1950'lerde ise milli eğitim şuralarında vurgulanan demokratik vatandaş ile hükümet programında yer alan insani değerler çizgisinde yeni değerlere gönderme yaparak değişime uğramıştır. Milli sınırları hedefleyerek vatandaş-millet anlayışına yönelmiştir. Türkiye'de demokrasi anlayışının gelişmesi, yaşanan askeri darbeler ve sonrasında gerçekleşen 1960 ve 1982 anayasal düzenlemelerle sürmüştür. 1980'den sonra zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi yanında vatandaş kimliğine din birliğinin de eklendiği görülmüştür. Siyasi kamplaşma ve tartışmalarla geçen 1990'lar, Avrupa Birliği aday ülke statüsü süreci, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarıyla yeni bir döneme geçilmesini sağlamıştır. Ak Partinin geçen ve devam etmekte olan 21 yıllık iktidarında, başlangıçta temel hak ve özgürlüklerin alanının genişletilmesi yaşanırken özellikle 2016'da gerçekleşen askeri darbe teşebbüsü sonrası daha güvenlikçi politikaların tercih edilmesiyle Türkiye'de vatandaşlık kavramının da etkilendiği söylenebilir. Millilik, ulus-devlet, demokrasi, kamusal kaygılar, anayasal değişiklikler, dini pratikler, güvenlik politikaları, insan hakları, farklılıklara saygı, birlikte yaşama kavramları üzerinden dönemin sosyo-politik dönüşümleri vatandaşlık eğitimini biçimlendirmiş görünmektedir.

Extended Abstract

Political systems build the goals of education in line with their national and social identity in order to ensure their legitimacy and continuity. For this reason, the political function of education aims to raise good citizens. The concept of good citizen takes shape in political periods that differ according to time and geography. In our age, this concept refers to individuals who are democratic and know their rights and responsibilities. Turkish National Education also aims to raise citizens by emphasizing the political function. In line with this goal, the history of citizenship education in Turkey can be taken up to the Second Constitutional Period. Through the “Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye” (The Education of Civility and Morality and Economy) courses, which entered the curriculum after 1908, there is an understanding of citizenship that is based on the multinational, multi-religious and multi-cultural structure of the state and tries to strengthen the Ottoman identity based on subjection to the constitutional monarchy. Because citizenship education has undergone various changes and transformations since the foundation of the Republic, it can be considered as traditional and modern in terms of understanding; independent, collective education and interdisciplinary in terms of approach.

In this context, the aim of the study is to determine the direction of citizenship education by examining the relationship between education and political power from the Second Constitutional Period to today's Turkey in the context of Turkish modernization.

From the Second Constitutional Period to the present, it is presented by quoting from the textbooks and curricula, based on the research problem about how citizenship education is related to the political understanding of the period in Turkey.

The study was designed as a relational content analysis design, one of the qualitative research methods. In qualitative relational content analysis, it is revealed how the relationship between concepts is. In the study, data suitable for the purpose of the study were collected with the non-probabilistic criterion sampling method. These data were analyzed using descriptive analysis, the expressions about how citizenship education is in textbooks and curricula were clearly described, the findings were interpreted in line with the legislation, council, discourse and political tendencies of the period, and finally, some relational results were reached.

With the realization of the political function of education during the Second Constitutional Monarchy, the importance of citizenship education was understood, and citizenship awareness was tried to be placed in the textbooks of the period in order to integrate around a common culture. In the single-party period, citizenship education constituted the axis of the curricula with the courses of *Yurt Bilgisi* (*The Citizenship Knowledge*). The concepts of homeland, nation and administration, which are the three essential elements that make up the state, played a fundamental role in the determination of citizenship education in this period. The concept of national citizenship began to develop with the understanding of the nation-state. In the period when individuals were given the duty of citizenship, an understanding to overcome

ethnic and religious diversity came to the fore. The emergence of multi-party political life and polyphony in the understanding of citizenship brought along important transformations in our country. The concept of democracy started to take place in citizenship education. Nevertheless, the political function of education maintained its importance in line with the goals of nationalization. However, the understanding that intellectual differences were tolerated compared to the past was among the goals of National Education. After the 1960 military intervention, the necessity of the coup, along with the security problem, was expressed in the textbooks. However, in the context of freedoms, there were differences compared to the previous and later periods. After the 1980 military coup, also a religious identity was added to the concepts of nationality and human rights inherited from previous periods. In citizenship education, this identity constitutes the reason for the duty and responsibility of the understanding of nation-religion on the cultural and spiritual axis. Today, it can be said that citizenship education in Turkey has been affected by the preference of more security policies after the military coup attempt in 2016.

As a result; the concept of citizenship in Turkey, influenced by changes and transformations in the political context, has shown a traditional character in some periods and a modern character in some other periods. Citizenship education also reflected the political understanding of the period in the textbooks. Today's citizenship education, which is built on a skill-based basis on the concept of democracy and active citizenship, includes public safety as a part of national identity, while on the other hand, it emphasizes transnational, universal human rights. The socio-political transformations of the period seem to have shaped citizenship education through the concepts of nationality, nation-state, democracy, public concerns, constitutional changes, religious practices, security policies, human rights, respect for differences, and living together.

Kaynakça

- Abdülbaki, M. (1927). *Yurt bilgisi*. İstanbul: Maarif ve Şark Kitaphaneleri.
- Adalet Partisi (1969). *Parti programı*. Ankara: Orijinal Matbaası
- Adalet ve Kalkınma Partisi (2002). *Parti Programı*. Ankara
- Afetinan, A. (1998). *Medeni bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün el yazıları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ağaoğulları, M. & Köker, L. (2020). *İmparatorluktan tanrı devletine*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Akgün, S. & Uluğtekin, M. (1989). Misak-ı maarif. *Atatürk Yolu Dergisi*, 1(3), 285-349. doi: 10.1501/Tite_0000000196.
- Aksan, H. (1958). *Yurttaşlık bilgisi III*. İstanbul: Ders Kitapları Türk Ltd. Şti.
- Akyürek-Tay, B. & Baş, M. (2017). *Cumhuriyetten günümüze hayat bilgisi öğretim programlarına karşılaştırmalı bir bakış*. B. Tay (Ed.), *Hayat bilgisi öğretimi içinde* (s. 45-70). Ankara: Pegem Yay.
- Akyüz, Y. (2020). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Alp, H. (2018). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de ilköğretim ve müfredat programları. Ankara: Nobel Yay.
- Anavatan Partisi (1983). *Parti programı ve tüzüğü*. Ankara.
- Arslan, M. (2000). Cumhuriyet dönemi ilköğretim programları ve belli başlı özellikleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 146, 42-48. Erişim adresi: https://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/146/aslan.htm.
- Asal, T., Akşit, N. & Sanır, F. (1975). *Sosyal bilgiler III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atalay, L. (2018). 1930'lu yıllar Türkiye'sinde fert-cemiyet tartışmaları. *CTAD*, 14 (28), 183-212.
- Atatürk, M.K. (2005). *Nutuk*. İstanbul: Alfa Yay.
- Bağlı, M. (2013). Ara disiplin olarak vatandaşlık ve insan hakları eğitimi: İlköğretim öğrencilerinin insan haklarına ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 296-310. Erişim adresi: <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/2188/515>.
- Baltacı, D. & Aslan, E. (2020). İmparatorluktan cumhuriyete geçişte musahabat-ı ahlakıyye ders kitaplarında devlet algısının dönüşümü. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20(40), 41-63. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1313850>.
- Baysal, Z. N. & Ada, S. (2015). *Dünden bugüne Türk eğitim sistemi ve yapısı*. Ankara: Pegem Yay.
- Boumeau, J. (1998). *Fransa'da devrim döneminde yurttaşlar ve yurttaşlık* (Y. Küey, çev.) İstanbul: Kesit Yay.
- Budak, Ç. (2010). Türkiye'de ilköğretim programları ve yabancı uzmanların ilköğretim programlarına olan etkisi (1923-1960) (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2013) *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

- Caymaz, B. (2007). *Türkiye’de vatandaşlık resmi ideoloji ve yansımaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Clarke, P. B. (1996). *Deep citizenship*. Illinois: Pluto Pres.
- Copeaux, E. (2014). *Tarih ders kitaplarında (1931-1993) Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine* (A. Berktaş, çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Creswell, J. W. (2013). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (S. B. Demir, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye’nin demokrasi tarihi*. Ankara: İmge Yay.
- Çayır, K. & Gürkaynak, İ. (2008). The State of citizenship education in Turkey: Past and present. *Journal of Social Science Education*, 6(2), 50-58. doi: 10.4119/UNIBI/jsse-v6-i2-1048.
- Çelenk, H. (1978). 12 Mart hukuku. *Yeni Ülke Dergisi*, 3, 54-88. Erişim adresi: https://halitcelenk.org/sites/default/files/yazilar/Halit%20%C3%87elenk%20-%2012%20Mart%20Hukuku_0.pdf.
- Çelik, H. (2008). Cumhuriyet dönemi vatandaşlık eğitiminde önemli adımlar. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 359-369. Erişim adresi: http://www.fed.sakarya.edu.tr/arsiv/yayinlenmis_dergiler/2008_1/2008_1_25.pdf.
- Çiçekçi, N. (2020). Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerinden günümüze Türkiye’de eğitim politikalarında değişim sorunsalı (Yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Dal, K., Çakıroğlu, O. & Özyazgan, A. İ. (1985). *Vatandaşlık bilgileri ana ders kitabı ortaokul III*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Demokrat Parti Tüzüğü. (1951). *Demokrat parti tüzük ve programı*. Ankara.
- Ekinci, T. (1999). *Vatandaşlık açısından Kürt sorunu ve bir çözüm önerisi*. İstanbul: Küyerel Yay.
- Elkatmış, M. (2013). 1998 vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programı ile 2010 vatandaşlık ve demokrasi eğitimi programlarının karşılaştırılması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 59-74. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59470/854565>.
- Erdoğan, M. (2008, 27 Aralık). Anayasal vatandaşlık. *Star Gazetesi*.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat parti tarihi ve ideolojisi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Ersoy, A. F. (2007). Sosyal bilgiler dersinde öğretmenlerin etkili vatandaşlık eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Faulks, K. (2000). *Citizenship*. London: Routledge.
- Fer, S. (2010). 1923 yılından günümüze Cumhuriyet dönemi ilköğretim programları üzerine bir inceleme. M. A. Parlak (Haz.), *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu içinde* (s. 97-136). Ankara: Korza Basım.
- Gellner, E. (1992). *Ulus ve ulusçuluk* (B. Behar & G. Özdoğan, Çev.). İstanbul: İnsan Yay.
- Gökmen, Y. (1997). Askeri demokrasi. *Yeni Türkiye*, 3(17), 332-339.
- Gömleksiz, M. N. & Kılınç, H. H. (2013). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi kazanımları ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Electronic Turkish Studies* 8(12), 555-568. doi: 10.7827/TurkishStudies.5842

- Güler, A., Halıcıoğlu, B. & Taşgın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.
- Gültekin, M. (2020). Cumhuriyet Dönemi ilkököl programlarındaki gelişmeler. M. Gültekin (Ed.), *Cumhuriyet Dönemi ilkököl programı içinde* (s. 2-71). Ankara: Pegem Yay.
- Gültekin, M. (2021). *Hayat bilgisi öğretimi*: Ankara: Nobel Yay.
- Gürkan, C. (1986). *12 Mart'a beş kala*. Ankara: Tekin Yay.
- Gürses, F. (2010). Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler. *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), 233-249. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/gav/issue/6524/86511>
- Gürses, F. & Pazarıcı-Gürkan, N. (2010). Siyasal gündemin yurttaşlık kavramına etkileri: Ders kitapları üzerinden bir inceleme. 5. *Karaburun Bilim Kongresi içinde* (s. 1-37). İzmir, Türkiye.
- Güzel-Polat, E. (2010). Anayasal vatandaşlık (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve millî devletlerin akıbeti: Siyasî denemeler* (M. Beyaztaş, Çev.). İstanbul: Bakış Yay.
- Halkçı Parti (1983). *Parti programı*. Ankara: Halkçı Parti Yay.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin durumu* (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis Yay.
- Held, D. (1993). *Demokrasi: From city states to a cosmopolitan order?*. Cornwall: Polity Press.
- İlgaz, T. (Haz.). (1996). *Yurttaşlar cemaati*. İstanbul: Kesit Yay.
- İlköğretim Ve Eğitim Kanunu (1961, 5 Ocak). T.C. Resmi Gazete (Sayı: 10705). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.222.pdf>.
- İnce, B. (2012). Citizenship education in Turkey: inclusive or exclusive. *Oxford Review of Education*, 38(2), 115-131
- TTKB (2010). İlköğretim Vatandaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı. 25.06.2015 tarihinde <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72> adresinden alınmıştır.
- Kabapınar, Y. (2021). *Kuramdan uygulamaya sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Pegem Yay.
- Kalaycıoğlu, Ersin (1994). 1960 sonrası Türk siyasal hayatına bir bakış: Demokrasi Neo-Partimonyalizm ve istikrar. E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay (Der.) *Türkiye'de siyaset: süreklilik ve değişim içinde* (s. 469-493). İstanbul: Der Yay.
- Karakılıç, M. & Müjdecî, M. (2014). Yurttaşlık bilgisi kitaplarında kimlik ve vatandaşlık (1950-1960). *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 173-198. Erişim adresi: http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/nisan2014/M11_10.pdf
- Karaman-Kepenekçi, Y. (2005). A study of effectiveness of human rights education in Turkey. *Journal of Peace Education*, 2(1), 53-68. doi:10.1080/1740020042000334091
- Kayacan, G. (Haz.) (2014). *"Biz" kimiz? Ders kitaplarında kimlik, yurttaşlık, haklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Keleşoğlu, S. (2008). Demokrat yurttaş niteliklerinin kazandırılması açısından 7.-8. Sınıf vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi programı (2000) ile 6.-7. sınıf sosyal bilgiler dersi programının (2005) karşılaştırılması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Tanık, B. (Ed.). (2020). *Program geliştirme*. Ankara: Yediiklim Yay.
- Kuş, Z. (2014) What kind of Citizen? Analysis of Social Studies Curriculum in Turkey. *Citizenship, Social and Economics Education*, 13(2). doi: 10.2304/csee.2014.13.2.142
- Kuş, Z., Arık, B., Altunok, B. & İridağ, A. (2018). 100 yılda ne değişti? Yeni malumat-ı medeniye ve günümüz vatandaşlık eğitimi ders kitabının karşılaştırılması. *Turkish History Education Journal*, 7(2), 344-371. doi: 10.17497/tuhed.430556.
- Maarif Vekaleti (1924). *İlkokul programı*. İstanbul: Maarif Vekâleti Yay.
- Maarif Vekaleti (1926). *İlkokul programı*. İstanbul: Maarif Vekâleti Yay.
- Maarif Vekaleti (1927). *Köy mektepleri müfredat programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekaleti (1936). *Köy mektepleri müfredat programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekaleti (1939). *Köy mektepleri müfredat programı*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Maarif Vekaleti (1944). *Lise ve ortaokullar yönetmeliği*. Ankara: Maarif Basımevi.
- Maarif Vekaleti (1949). *Ortaokul programı*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB (1936). *İlkokul programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB (1948). *İlkokul programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB (1949). Dördüncü Milli Eğitim Şurası. Erişim adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164715_4_sura.pdf.
- MEB (1953). Beşinci Milli Eğitim Şurası. Erişim adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164807_5_sura.pdf.
- MEB (1957). Altıncı Milli Eğitim Şurası. Erişim adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29164847_6_sura.pdf.
- MEB (1962). Yedinci Milli Eğitim Şurası. Erişim adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_12/08162906_7_sura.pdf.
- MEB (1968). *İlkokul programı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB (2002). *İlköğretim okulu vatandaşlık ve insan hakları eğitimi dersi programı (7 ve 8. sınıflar)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB, 2356 Sayılı Tebliğler Dergisi, Nisan, 1992.
- MEB, 1583 Sayılı Tebliğler Dergisi, Aralık, 1969.
- MEB (2005). *Sosyal bilgiler öğretim programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- MEB (2010). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi 8. sınıf öğretim programı. Erişim adresi: https://edumedia-depot.gei.de/bitstream/handle/11163/1756/785810269_2010_A.pdf?sequence=2.
- MEB (2018a). İnsan hakları yurttaşlık ve demokrasi öğretim programı. Erişim adresi: <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=328>.
- MEB (2018b). Sosyal bilgiler öğretim programı. Erişim adresi: <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354>.
- MEB (2021). Öğretim programlarını izleme ve değerlendirme sistemi. Erişim adresi: <https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>.
- Merey, Z. & Karatekin, K. & Kuş, Z. (2012). İlköğretimde vatandaşlık eğitimi: Karşılaştırmalı kuramsal bir çalışma. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32 (3), 795-821.
- Milli Eğitim Temel Kanunu (1739, 14 Haziran). T.C. Resmi Gazete (Sayı: 14574). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/14574.pdf>.

- Milliyetçi Hareket Partisi (1973). *Parti programı*. Ankara: Emel Matbaacılık
- Nuhoğlu, Y. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in europe*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Okçabol, R. (2005). *Türkiye eğitim sistemi*. Ankara: Ütopya Yay.
- Onur, B. (2005). *Türkiye’de çocukluğun tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Öymen, H. R. & Erkman, N. A. (1941). *Umumi öğretim usulleri*. Ankara: Maarif Matbaası.
- Özkan, U. B. (2018). Tek parti dönemlerinde hazırlanan parti programları temelinde eğitimin uzak hedefleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 183-206. doi: 10.31795/baunsobed.437236.
- Özkazanç, A. (2007). *Siyaset sosyolojisi yazıları: Yeni sağ ve sonrası*. Ankara: Dipnot Yay.
- Öztan, G.(2013). *Türkiye’de çocukluğun politik inşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Pierson, C. (2000). *Modern devlet*. İstanbul: Çiviyazıları Yay.
- Polat, E. (2011). Osmanlıdan günümüze vatandaşlık anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 127-157. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/397859>.
- Reisenberg, P. (1992). *Citizenship in the western tradition, Plato to Rousseau*. U.S.A: The University of North Carolina Press.
- Rona, T. E. (1940). *Yurtbilgisi dersleri 5. sınıf*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Sadullah, M. (1927). *Yurt bilgisi*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Sağlam, H. İ. & Hayal, M. A. (2015). Sınıf öğretmenlerinin “İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi” dersinin ilkökul 4. sınıfta yer almasına ilişkin görüşleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 207-217.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı’dan günümüze eğitim tarihi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Sel, B. & Sözer, M. A. (2018). Cumhuriyet Dönemi (1928-1948) yurt bilgisi ders kitaplarında çocukluğun politik yapılandırılmasına ilişkin bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 293-315. doi: 10.16986/HUJE.2017027933
- Selvi, K. (2004). Vatandaşlık ve insan hakları dersinin amaç ve içeriğinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Demokrasi Eğitimi Sempozyumu*, Çanakkale.
- Şenel, A. (2018). *Siyasal düşünceler tarihi*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yay.
- Şerbetçioğlu, F. & Tülin, H. (1958). *Yurttaşlık bilgisi III*. Ankara: Maarif Basımevi.
- Şirin, F. (2013). İktidar ve çocuk. *Turkish Studies*, 8(8), 1275-1284. doi:10.7827/TurkishStudies.5255.
- Toprak, Z. (1988). 80. yıldönümünde hürriyetin ilanı (1908) ve rehber-i ittihad. *Toplum ve Bilim*, (42), 157-173. Erişim adresi: https://www.academia.edu/18277503/80_Y%C4%B1ld%C3%B6n%C3%BCm%C3%BCnde_H%C3%BCrriyetin_%C4%B0l%C3%A2n%C4%B1_1908_ve_Rehber_i_%C4%B0ttihad
- Tunç-Yaşar, F. (2016). *Alafranga halleri: Geç Osmanlı’da adab-ı muaşeret*. İstanbul: Küre Yay.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961, 20 Temmuz). T.C. Resmi Gazete (Sayı: 10859). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf>.

- Türkmenoğlu, D. (2007). Tek parti döneminde ulus inşa politikalarının eğitim boyutu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 159-172. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256359>
- Tüysüz, S. (2018). *Sosyal bilgiler ders kitabı 4*. Ankara: Tuna Matbaacılık.
- Ulusal Program (2001). T.C. Dış İşleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr/195.html>.
- Uyar, H. (2011). *Tek parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yay.
- Ünsal, A. (1998). *Yurttaşlık zor zanaat, 75 yılda tebaa'dan yurttaş'a doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Üstel, F. (1997). Türkiye Cumhuriyetinde resmi yurttaş profilinin evrimi. *Milliyetçilik*, 4, 275-283. Erişim adresi: <https://psi520.cankaya.edu.tr/uploads/files/Ustel%2C%20Türkiye%20Cumhuriyeti%27nde%20Resmi%20Yurttaş%20Profilinin%20Evrimi.pdf>.
- Üstel, F. (2019). *Makbul vatandaşın peşinde II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yay.
- Üstel, F. (2004-2005). *Okulda vatandaş eğitiminin yüzyıllık tarihi*. Erişim adresi: <https://archives.saltresearch.org/>.
- Wagner, P. (1996). *Modernliğin sosyolojisi* (M. Küçük, çev.). İstanbul: Sarmal Yay.
- Yalçın, A. & Akhan, N. (2019). Cumhuriyetten günümüze sosyal bilgiler programlarının sosyal bilgiler öğretim yaklaşımlarına göre incelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 12(3), 842-873. doi: 10.30831/akukeg.414578.
- Yar-Sevmiş, B. (2020). Hayat bilgisi dersi öğretim programı. M. Gültekin (Ed.) *Cumhuriyet Dönemi ilkökul programları içinde* (s. 200-263). Ankara: Pegem Yay.
- Yaşar, F. (2018). II. Meşrutiyet döneminde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi: Malumat-ı medeniye ders kitapları. *The Journal of Ottoman Studies*, 52(52), 311-342. doi: 10.18589/oa.592187.
- Yazıcı, F. & Parıltı, B. (2021). Türkiye'de yaşanan 1960 ve 1980 darbelere karşı cumhuriyet gazetesinin bakış açısı. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(8), 4233-4250. doi: 10.26449/sss.3507
- Yeşil, A. (2001). *Türkiye de çok partili siyasi hayata geçiş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Yıldıran, G. (2012). Cumhuriyet Döneminde eğitim ve eğitim kurumları. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 29(2), 1-26. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/798213>.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.
- Yılmaz, E. (2011). *Türkiye'de siyasi partilerin programlarında eğitim-öğretim*. İstanbul: Başka Yerler Yay.
- Yiğit, U. & Turan, T. (1996). *Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi 8*. İstanbul: Bu Yay.
- Zhang, Y. & Wildemuth, B. M. (2009). Qualitative analysis of content. *Applications of social research methods in information and library science*, 308-319.